ξ τεύχος έξι
ξενοδοχείο των ξένων

Το έκτο τεύχος του *ξ* εκδόθηκε από το *ξενοδοχείο των ξένων*
τον Ιούνιο του 2004 στη Θεσσαλονίκη

περιεχόμενα

KF224 S2 S24 1928 at Classified Stacks
Πόση σημασία έχει ο κωδικός του Φακέλου Σάκο και Βαντσέτι;

Οι Σάκο και Βαντσέτι έφτασαν στις ΗΠΑ από την Ιταλία ξεχωριστά το 1908. Γνωρίστηκαν μεταξύ τους εννέα χρόνια μετά, στην αναρχική ομάδα του Λουίτζι Γκαλεάνι. Συνελήφθησαν το 1920 σε ενέδρα της αστυνομίας για δύο δολοφονίες σε μια ληστεία ενός εργοστασίου παπουτσιών στο Σάουθ Μπρέιντρι και κρίθηκαν ένοχοι το 1921. Στις 23 Αυγούστου του 1927 θανατώθηκαν σε ηλεκτρική καρέκλα στη φυλακή του Τσάρλσταουν, λίγο μετά τα μεσάνυχτα.

Αυτή είναι πάνω κάτω η περιγραφή του Ρίτσαρντ Πόλενμπεργκ στην εισαγωγή του στην πιο πρόσφατη έκδοση της *Αλληλογραφίας των Σάκο και Βαντσέτι* το 1997.[1] Λίγες σελίδες παρακάτω, αναφέρει την ιστορία της γνωστής φράσης του Βαντσέτι: «The last moment belongs to us – that agony is our triumph». (Μια απόδοση της πολύσημης αυτής φράσης θα ήταν: «Σε μας ανήκει η τελική στιγμή. Η δική τους ανησυχία είναι ο δικός μας θρίαμβος».) Τη φράση αυτή την

[1] Στο κείμενο αυτό παρατίθεται και η μακρά ιστορία της έκδοσης και της επιμέλειας. Αναφέρει επίσης ένα σημαντικό περιστατικό: Η χήρα του Σάκο, η οποία είχε τα δικαιώματα των επιστολών, όταν της ζητήθηκαν τα χειρόγραφα για να εκδοθούν, στην αρχή έδειξε σθεναρή άρνηση. Η ανένδοτη προλεταριακή της συνείδηση δεν της επέτρεπε, όπως και αρκετούς συντρόφους της, «να εμπιστεύεται εκδότες και δημοσιογράφους». Στην Ελλάδα, η πρώτη και μοναδική έκδοση της *Αλληλογραφίας* έγινε από τις εκδόσεις Διεθνής Βιβλιοθήκη και είναι σήμερα εξαντλημένη. Η Σύλβια Παπαδοπούλου, εκδότρια της Διεθνούς Βιβλιοθήκης, είχε σκοπό να ξαναεκδώσει το βιβλίο, αναθεωρημένο και εμπλουτισμένο. Πολλοί παράγοντες, μεταξύ των οποίων και η πρόσφατη επαίσχυντη δίωξή της, καθυστερούν την πραγματοποίηση αυτής της ιδέας. Με αφορμή πάντως μια κουβέντα μαζί της για την επανέκδοση της *Αλληλογραφίας* αναζήτησα και την αυτοβιογραφία σε μια βιβλιοθήκη της Βοστώνης. Την ευχαριστώ και γι’ αυτήν την αφορμή. *Λ. Γ.*

είπε ο Βαντσέτι στον εικοσιεννιάχρονο δημοσιογράφο Φίλιπ Στονγκ που είχε πάει να επισκεφτεί τους δύο κρατούμενους στις φυλακές του Ντένταμ τον Μάιο του 1927.

Στην πρώτη έκδοση της *Αλληλογραφίας,* η φράση αυτή προβλήθηκε ως «η δήλωση του Βαντσέτι μόλις του ανακοινώθηκε η ποινή του». Ωστόσο, η ποινή είχε γνωστοποιηθεί ήδη από τις 9 Απριλίου. Τη φράση αυτήν την είπε, όπως επιμένει ο ίδιος ο Στονγκ, με ηρεμία και χωρίς κανέναν στόμφο στον δημοσιογράφο σχεδόν για να τον παρηγορήσει βλέποντας τη στεναχώρια του, όπως «οι μεγάλοι άντρες χαμογελούν με κατανόηση μπρος στα προβλήματα ενός μικρού παιδιού». Το κείμενο του Πόλενμπεργκ έφτασε μάλιστα σε μια ιστορική συγκυρία όπου ήταν πια δυνατό να γίνει μια ανακεφαλαίωση των διαπλεκόμενων ιστοριών γύρω από την υπόθεση Σάκο και Βαντσέτι.

Η πρώτη αφορά στα χρόνια της καταδίωξης του αναρχικού κινδύνου από το 1903 – και κατόπιν το κυνήγι των μαγισσών κάθε αντιφρονούντα και ριζοσπάστη με την είσοδο των ΗΠΑ στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο κλοιός γύρω από τον Σάκο και τον Βαντσέτι στενεύει με την απαγόρευση της εφημερίδας με την οποία σχετίζονταν κι οι δυο ιταλοί αναρχικοί, που σύντομα θα συνοδευτεί από την απέλαση των εκδοτών της.[2]

---

[2] Εν συντομία, κάποια στοιχεία-ορόσημα αυτής της πρώτης φάσης: Μορφές του αναρχικού κινήματος όπως ο Πιέτρο Γκόρι, ο Ερίκο Μαλατέστα, ο Λουίτζι Γκαλεάνι θα έρθουν στην Αμερική με το πρώτο μεγάλο κύμα μετανάστευσης από την Ιταλία το 1880. Το 1886, σε αναρχικούς επιρρίφθηκε η ευθύνη για τη βόμβα κατά τη διάρκεια μιας υπαίθριας εκδήλωσης ενάντια στη βαναυσότητα των αστυνομικών στους απεργούς της McCormack Reaper. Η αστυνομία άνοιξε πυρά και η συμπλοκή που ακολούθησε άφησε νεκρούς οκτώ αστυνομικούς και πολλούς από το πλήθος. Για την υπόθεση αυτή, που θα μείνει γνωστή ως η Υπόθεση Haymarket, εκτελέστηκαν το 1887 τέσσερις αναρχικοί – ένας πέμπτος αυτοκτόνησε. Στα επόμενα χρόνια ενθαρρύνονται και ανθούν σε όλη την Αμερική τα τοπικιστικά ξενοφοβικά και αντιριζοσπαστικά κινήματα. Το 1901 δολοφονείται ο πρόεδρος ΜακΚίνλεϋ από τον Λεόν Τσολγκόζ. Το 1903 επισημοποιείται διά νόμου η απαγόρευση της εισόδου στη χώρα αλλοδαπών αναρχικών και αρχίζει η πρώτη φάση της δίωξης του "αναρχικού τρόμου". Είναι η χρονιά που πρωτοεκδίδεται η αναρχική εφημερίδα *Cronaca Sovversiva* (Χρονικά της Ανατροπής). Το 1908 ο Ρούζβελτ ψηφίζει νόμο φίμωσης του αναρχικού Τύπου. Το 1912 η μεγάλη απεργία στις κλωστοϋφαντουργίες της Lawrence αφήνει ομήρους του κράτους δύο απεργούς. Ξεκινά ένα κίνημα αλληλεγγύης στο οποίο πρωτοστατούν και Ιταλοί αναρχικοί. Η *Cronaca* μετακομίζει από τη Βικτόρια στο Μέιν. Την επόμενη χρονιά η απεργία στην Draper της

Η δεύτερη ιστορική στιγμή διήρκεσε επτά χρόνια, από την προφυλάκιση μέχρι την εκτέλεση του Σάκο και του Βαντσέτι. Από τη μια περιλαμβάνει ένα μεγαλειώδες δημόσιο έπος, διεθνές, πρωτοφανές σε ένταση και αγωνιστικότητα. Από την αρχή, συνδικάτα εργατών και πολιτικές ομάδες από τις δυο πλευρές του Ατλαντικού δεν θα πάψουν να εκδηλώνουν την αλληλεγγύη τους με έντονη δράση και συντονισμένη την καρδιά τους στην υπόθεση. Το 1927, Παρίσι, Λονδίνο, πόλη του Μεξικού, Μπουένος Άιρες θα σείονται από τις διαδηλώσεις διαμαρτυρίας για να αποτρέψουν την εκτέλεση των δύο αγωνιστών.[3]

Από την άλλη, η επταετία αυτή περιλαμβάνει και πολλά αφηγήματα ιδιωτικά, όσων είδαν και άκουσαν από κοντά στη φυλακή τον Σάκο και τον Βαντσέτι.

Μια τρίτη φάση ξεκινά μετά την εκτέλεση. Εκατοντάδες έργα και χιλιάδες συζητήσεις εμπνεύστηκαν από την ήττα που φάνταζε σαν νίκη.[4] Η εκτέλεση των δύο αγωνιστών δεν έγινε αισθητή μόνο ως μια αποτυχία των ενστάσεων, ή ως ματαίωση της ενθουσιώδους

Μασαχουσέτης θα ευαισθητοποιήσει πολλούς ακόμη εργάτες. Το 1914 η σφαγή στο Λάντλο: στρατιωτικοί επιτίθενται στους απεργούς ανθρακωρύχους και τις οικογένειές τους. Την ώρα που τρεις αναρχικοί ετοιμάζουν, σε απάντηση της σφαγής, βόμβα που προοριζόταν για τον ιδιοκτήτη των ορυχείων, σκοτώνονται. Ο Αλντίνο Φελικάνι φεύγει διωκόμενος από την Ιταλία για τις ΗΠΑ, για να εκδώσει πρώτα τη *La Gioventu Libertaria* (Η Ελευθεριακή Νεολαία) και αργότερα το *La Question Sociale* (Το Κοινωνικό Ζήτημα). Οι ιταλοί αναρχικοί Αμπάρνο και Καρμπόνε παγιδεύονται από την αστυνομία πριν προλάβουν να ολοκληρώσουν το σχέδιο ανατίναξης του καθεδρικού ναού του Αγίου Πατρικίου Νέας Υόρκης.

[3] Ο δικηγόρος Μουρ από την αρχή επιλέγει να πολιτικοποιήσει έντονα την υπόθεση. Τον αλλάζουν στον τέταρτο χρόνο της κράτησης με έναν μετριοπαθέστερο, αφού ακόμη κι οι ίδιοι οι σύντροφοι των προφυλακισμένων δεν αντέχουν τα δυσβάσταχτα έξοδα της τακτικής του. Ο Μουρ είχε υποσχεθεί για παράδειγμα ένα υπέρογκο ποσό που θα έβγαινε από το ταμείο υποστήριξης σε όποιον υπεδείκνυε τον πραγματικό υπεύθυνο του εγκλήματος για το οποίο κατηγορούνταν οι πελάτες του.

[4] Είκοσι τρία μυθιστορήματα, διηγήματα και θεατρικά έργα, 15 βιβλία για την κοινωνική και τη νομική διάσταση της υπόθεσης, ποιήματα από δεκάδες επώνυμους και ανώνυμους ποιητές, εκθέσεις και εικαστικά έργα, μια λαϊκή όπερα (του Μαρκ Μπλιτσστάιν) και οι μπαλάντες του Γούντι Γκάθρι, τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές, πολυάριθμες προκηρύξεις και άρθρα συμπληρώνονται συνεχώς στο Sacco Vanzetti Project Web Site (http://www.saccovanzettiproject.org/pages/bibliography) που ξεκίνησε το 2002 με έδρα το Γούντστοκ του Βερμόντ.

καμπάνιας υπεράσπισης, μα ως ένας θρίαμβος του ήθους και της παγκόσμιας αλληλεγγύης.

Μια τέταρτη στιγμή –μάλλον παρενθετική αλλά σημαδιακή για τους καιρούς– το 1977: διάφορες προσπάθειες αναθεώρησης των νομικών πρακτικών της δίκης θα επιτρέψουν στον Μάικλ Δουκάκη να χρησιμοποιήσει την υπόθεση για να εξαγάγει πολιτική υπεραξία από τη μνήμη της «δημοκρατικής Βοστώνης» για την «υπόθεση Ντρέυφους της Αμερικής».[5] Στη φάση αυτή οι φάκελοι ξανανοίγουν για να αποδείξουν ότι το πρόβλημα ήταν νομικό, υπενθυμίζουν ότι κάποιος είχε αναλάβει την ευθύνη της ληστείας και της δολοφονίας στο Μπρέιντρι μεσούσης της δίκης, ότι οι κρατούμενοι ήταν θύματα – με άλλα λόγια, ότι έπρεπε να είχαν επικρατήσει οι φιλελεύθεροι δημοσιογράφοι και πολιτικοί.[6]

Σήμερα η υπόθεση ζει ας πούμε την πέμπτη μετεμψύχωσή της. Σε μια κοινωνία όπου οι αξίες που πρέσβευαν οι δύο αγωνιστές –αξίες που τους καθιστούν κάτι πολύ παραπάνω από θύματα ή μάρτυρες– είναι μάλλον ντεμοντέ, η υπόθεση Σάκο και Βαντσέτι χωράει σε μερικές ιστοσελίδες, μερικά τοπικά σεμινάρια ιστορίας, ορισμένες ενδιαφέρουσες παραγράφους σε νομικά χρονικά του εικοστού αιώνα. Συμβολίζει για τους φιλελεύθερους την αδιαλλαξία και τη σκληρότητα της εξουσίας. Για τους ριζοσπάστες, την αλληλεγγύη και την αντίσταση ενάντια στην αδικία. Φαίνεται όμως πως δεν προσφέρει μόνο διδάγματα. Η υπόθεση των δύο ιταλών είχε κυρίως ένα ιστορικό

---

[5] Πενήντα χρόνια ακριβώς μετά την εκτέλεση των Σάκο και Βαντσέτι από την Κοινοπολιτεία της Μασαχουσέτης, τον Ιούλιο του 1977, ο ελληνικής καταγωγής πολιτικός, κυβερνήτης τότε της Μασαχουσέτης, αποφάσισε να αποκαταστήσει τη μνήμη των Σάκο και Βαντσέτι ενώπιον των ψηφοφόρων του. Με το σκεπτικό ότι «ο λαός της Μασαχουσέτης είναι σήμερα περήφανος για τη δύναμη και τη ζωντάνια των κυβερνητικών του θεσμών, ειδικά δε για την υψηλή ποιότητα του νομικού συστήματος» βρήκε την ευκαιρία να κάνει έκκληση στους πολίτες να «αποτρέψουν τις δυνάμεις της έλλειψης ανοχής, του φόβου και του μίσους» και ανακοίνωσε την «αφαίρεση κάθε στίγματος από το όνομα το δικό τους, των οικογενειών τους και των απογόνων τους».

[6] Αποκαλύφθηκε το (ανήκουστο άραγε;) γεγονός ότι το τηλέφωνο του Φέλιξ Φρανκ-φούρτερ, καθηγητή Νομικής και θερμού υποστηρικτή της απελευθέρωσης των Σάκο και Βαντσέτι, ήταν υπό παρακολούθηση το 1927. Αντίθετα, πιο πολύ ενδιαφέρον έχουν κάποια προσωπικά στοιχεία, όπως π.χ. το ότι η σύζυγος του Φρανκφούρτερ, μετά την εκτέλεση αφιέρωσε μεγάλο μέρος του ταλέντου και της αγάπης της στην επιμέλεια της *Αλληλογραφίας* των Σάκο και Βαντσέτι, βρίσκοντας έτσι νόημα στη ζωή της και κάποια ανακούφιση από τις κρίσεις κατάθλιψης που την ταλαιπωρούσαν.

και ηθικό πλεόνασμα. Η στάση των δύο αναρχικών στο δικαστήριο, η επιμονή τους ότι είναι με το μέρος του δίκιου μαζί με όλο το κίνημα των φτωχών, των εργατών, των αδικημένων ολόκληρου του κόσμου καθιστά μάλλον εκτός θέματος κάθε συζήτηση για την «αθωότητα των θυμάτων». Επρόκειτο για δύο ανθρώπους αμετανόητους.

Έχει δίκιο ο Ρόμπερτ Ντ' Ατίλιο που γράφει στην Εγκυκλοπαίδεια της Αμερικανικής Αριστεράς το 1990 ότι: «[η] υπόθεση παραμένει σπουδαία όχι μόνον γιατί έθεσε σε αμφισβήτηση ορισμένες θεμελιώδεις αντιλήψεις για την αμερικανική κοινωνία», δηλαδή ότι δήθεν είναι πλουραλιστική, ανεκτική, ότι ξεπέρασε την ξενοφοβία, τον αντικομμουνισμό και το μίσος της για τους αναρχικούς και τους αντιρρησίες, ότι οι δικαστές και οι πολιτικοί της στηρίζουν τις αξίες της δικαιοσύνης και της πολιτικής ανεξιθρησκίας. «Αλλά επειδή», συνεχίζει, «θέτει υπό αμφισβήτηση ορισμένες θεμελιώδεις αντιλήψεις για την αμερικανική ιστορία», ανατρέπει δηλαδή όσα διακηρύττονται ακόμη και σήμερα (με την υποτιθέμενη διαφάνεια και την αποκατάσταση του ονόματος των αγωνιστών) για τον τρόπο που διαγράφονται πρόσωπα και γεγονότα και ξαναγράφονται από την εξουσία για να εξυπηρετήσουν εκ των υστέρων ένα φαύλο αφήγημα για το παρελθόν.

Ο Βαντσέτι έγραφε χαρακτηριστικά σε ένα γράμμα του: «Η τελειότητα στοιχίζει ακριβά κι είναι δύσκολο να τη φθάσουμε. Κουράστηκα περισσότερο να γίνω συνειδητός αναρχικός παρά ν' αντιμετωπίσω τους ιεροεξεταστές». Αυτό το απόσπασμα δηλώνει περισσότερο μια επιμονή στην ηθική του αλήθεια, παρά ένα ξεροκέφαλο θράσος απέναντι στην πραγματικότητα.

Δεν υπάρχει κάποιο καινούργιο στοιχείο να αποκαλυφθεί. Τα αρχεία του FBI για την υπόθεση, οι νομικοί φάκελοι, οι πολυάριθμες εκδόσεις, είναι προσβάσιμα στο ίντερνετ και την ανοιχτή αγορά. Αρχεία και μαρτυρίες χρησιμοποιήθηκαν δεόντως κι από έναν καθηγητή Νομικής ο οποίος, στο βιβλίο του με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Kill now, talk forever*, διατηρεί ακόμη τις επιστημονικές αμφιβολίες του για την αθωότητα «ειδικά του Σάκο» και επιδιώκει την αποκατάσταση των δημίων: του προέδρου του πανεπιστημίου του Χάρβαρντ, ηγετική μορφή της επιτροπής που τελευταία στιγμή έκρινε την ακροαματική διαδικασία «σχετικά δίκαιη» κι έδωσε το πράσινο φως της νομιμοποίησης να κατέβει ο διακόπτης της ηλεκτρικής

καρέκλας, των δικαστών που ενεπλάκησαν στο φόνο με την εκδικητική λύσσα της σύνεσης. Στα τεχνικά αυτά ζητήματα έχουν δοθεί πολλές απαντήσεις. Αξίζει ωστόσο να θυμόμαστε κάθε τόσο ορισμένες μαρτυρίες που αφήνουν μια *σταγόνα συναισθηματικού αίματος*. Μια ολόκληρη μηχανή φόβου και βαναυσότητας (το κρατικό κατεστημένο των ΗΠΑ της δεκαετίας του ’20 και κατόπιν η υποκρισία των «Δημοκρατικών» να κηρύξουν επισήμως την 23η Αυγούστου «Ημέρα του Νίκολα Σάκο και του Μπαρτολομέο Βαντσέτι») δεν μπορεί να τη σβήσει.

Η αυτοβιογραφία του Βαντσέτι, μία από τις πολλές εργατικές αυτοβιογραφίες της δεκαετίας του ’20 στην Ευρώπη και την Αμερική, είναι ένα ντοκουμέντο αξιοπρέπειας – και μιας απέραντης αγάπης, που σήμερα φαντάζει κάπως παράξενη.

Bartolomeo Vanzetti

Ιστορία μιας προλεταριακής ζωής*

Α'

Η ιστορία μου δεν αξιώνει ολόκληρη αυτοβιογραφία. Ανώνυμος σ' ένα πλήθος ανωνύμων, μου έλαχε να ελκύσω και να καθρεφτίσω λίγο από το φως της δυναμικής σκέψης που οδηγεί την ανθρωπότητα σε καλύτερη μοίρα. Γεννήθηκα στις 11 Ιουνίου 1888 από τον Τζιοβάνι Μπατί-στα Βαντσέτι και την Τζοβάνα Βαντσέτι στο Βιλαφαλέτο, στην επαρχία του Κούνεο στο Πεδεμόντιο. Η πόλη εκτείνεται στη δεξιά όχθη του Μάγκρα, στη σκιά μιας όμορφης αλυσιδωτής λοφοσειράς. Η κοινότητα είναι κυρίως γεωργική. Εδώ έζησα στους κόλπους της οικογένειας ως τα δεκατρία μου χρόνια.

Πήγα στα τοπικά σχολεία της περιοχής. Αγαπούσα πολύ τη μελέτη. Οι πρώτες αναμνήσεις μου είναι από απονομές σχολικών βραβείων σε εξετάσεις, όπως ένα β' βραβείο στη θρησκευτική κατήχηση. Ο πατέρας μου δεν ήταν σίγουρος αν έπρεπε να μ' αφήσει να σπουδάσω ή να μαθητεύσω σε κάποιον τεχνίτη.

Μια μέρα διάβασε στην *Gazzetta del Popolo* ότι στο Τορίνο, σαρανταδύο δικηγόροι είχαν υποβάλει αίτηση να προσληφθούν σε μια θέση που πλήρωνε μηνιάτικο μόλις τριανταπέντε λίρες το μήνα. Το άρθρο τούτο στάθηκε καθοριστικό για την ενηλικίωσή μου, αφού μετά απ' αυτό ο πατέρας μου αποφάσισε ότι έπρεπε να μάθω κάποια τέχνη και ν' ανοίξω μαγαζί.

Το 1901, λοιπόν, με παρέδωσε στα χέρια του σινιόρ Κονίνο, που είχε ζαχαροπλαστείο στο Κούνεο και με παράτησε εκεί για να δοκιμάσω, για πρώτη φορά στη ζωή μου, τι θα πει σκληρή κι αδιάκοπη δουλειά. Εκεί δούλεψα πάνω-κάτω είκοσι μήνες, από τις 7 κάθε πρωί μέχρι τις 10 το βράδυ κάθε μέρα, μ' ένα τρίωρο διάλειμμα δύο φορές το

---

* Έκδοση της Επιτροπής Υπεράσπισης των Σάκο και Βαντσέτι, Βοστώνη, Μασαχουσέτη, 1923 (μτφρ. από τα ιταλικά στα αγγλικά Eugene Lyons).

μήνα.

Από το Κούνεο πήγα στο Καβούρ, όπου βρέθηκα εγκατεστημένος στο αρτοπωλείο του σινιόρ Γκουάτρ. Έμεινα τρία χρόνια. Οι συνθήκες δεν ήταν καλύτερες απ’ ό,τι στο Κούνεο, μόνο που εκεί ο ελεύθερος χρόνος ανά δεκαπενθήμερο κρατούσε ίσαμε πέντε ολόκληρες ώρες.

Δεν μου άρεσε ιδιαίτερα η δουλειά. Επέμενα ωστόσο να την κρατώ για να ευχαριστήσω τον πατέρα μου, μα και γιατί δεν ήξερα τι άλλο να κάνω. Το 1905 εγκατέλειψα το Καβούρ και πήγα στο Τορίνο, με την ελπίδα να βρω απασχόληση στη μεγάλη πόλη. Δεν είχα όμως τύχη και συνέχισα προς την Κουρν, όπου δούλεψα για έξι μήνες. Κατόπιν γύρισα στο Τορίνο, όπου έφτιαχνα καραμέλα.

Το Φεβρουάριο του 1907, στο Τορίνο, έπεσα στο κρεβάτι βαριά άρρωστος. Πονούσα πολύ, ήμουν κλεισμένος μέσα χωρίς αέρα, ήλιο ή χαρά, σαν το «θλιμμένο λουλούδι στο λυκόφως». Μόλις τα νέα του μαρτυρίου μου έφτασαν στ’ αυτιά των δικών μου, ήρθε ο πατέρας μου από το Βιλαφαλέτο για να με πάρει πίσω στην πατρίδα. Μου ’πε πως σπίτι θα με φρόντιζε η μητέρα μου, η καλή, η πολυαγαπημένη μου μητέρα.

Κι έτσι επέστρεψα, αφού πέρασα έξι χρόνια στη βαριά υγρασία των φούρνων και των εστιατορίων, χωρίς μια ανάσα απ’ τ’ αεράκι του θεού, ή μια κλεφτή ματιά στη δοξασμένη του δημιουργία. Έξι χρόνια που θα κυλούσαν τόσο όμορφα για έν’ αγόρι που διψούσε να μάθει και να νιώσει τον ανακουφιστικό αέρα της απλής ζωής του χωριού που τον γέννησε. Ήταν τα χρόνια του μεγάλου θαύματος που μεταμορφώνει το παιδί σε άντρα. Αχ, να είχα το χρόνο να παρακολουθήσω την υπέροχη τούτη πορεία βήμα-βήμα.

Τις τρεις ώρες μου στο τρένο σας αφήνω να τις φανταστείτε όσοι έχετε περάσει πλευρίτιδα. Ακόμη όμως και μέσα στη ζάλη του πόνου έβλεπα το μεγαλείο της χώρας που διασχίζαμε και γινόμουν ένα μαζί της. Το βαθύ πράσινο των βορειοϊταλικών κοιλάδων, που ούτε και το χειμώνα δεν χλωμιάζει, έχει μείνει στη μνήμη μου ζωντανό ως σήμερα.

Η μητέρα μου με υποδέχτηκε με τρυφερότητα, κλαίγοντας μέσα στην πληρότητα της ευτυχίας και της λύπης. Μ’ έβαλε στο κρεβάτι – είχα σχεδόν ξεχάσει πως ανθρώπινα χέρια μπορούν να χαϊδέψουν με

τόση τρυφερότητα. Έμεινα καθηλωμένος για ένα μήνα και για δυο μήνες μετά μπορούσα κι έβγαινα με στήριγμα ένα βαρύ μπαστούνι. Επιτέλους ανέκτησα την υγεία μου. Από τότε μέχρι τη στιγμή που έφυγα για την Αμερική έμεινα στο σπίτι του πατέρα μου. Ήταν μια από τις πιο ευτυχισμένες περιόδους της ζωής μου. Είκοσι χρονών, στη μαγική ηλικία των ελπίδων και των ονείρων, ακόμη και γι' αυτούς που, όπως εγώ, γυρίζουν τις σελίδες της ζωής πριν την ώρα τους. Έκανα φίλους πολλούς κι έδωσα απλόχερα αγάπη από την καρδιά μου. Βοήθησα στον κήπο του σπιτιού μ' ένα πάθος που δεν είχα νιώσει ποτέ στις πόλεις. Μα σύντομα η ηρεμία μου έμελλε να διακοπεί, από την πιο επώδυνη ατυχία που μπορεί να χτυπήσει άνθρωπο.

Μια μέρα θλιβερή αρρώστησε η μητέρα μου. Καμία πένα δεν μπορεί να περιγράψει πόσο υπέφερε εκείνη, η οικογένεια κι εγώ μαζί. Ο παραμικρός θόρυβος της προξενούσε φρικτούς σπασμούς. Πόσες φορές δεν έτρεχα προς το δρόμο τα βράδια, αν καμιά ομάδα νέων τραγουδούσε όλο κέφι στα νεογέννητα άστρα, εκλιπαρώντας τους για όνομα του θεού και για την ψυχή της μάνας τους να ησυχάσουν. Πόσες φορές δεν παρακάλεσα τους άντρες στη γωνία έξω από το σπίτι μας να πάνε παραπέρα να συνεχίσουν την κουβέντα τους. Τις τελευταίες εβδομάδες της ζωής της, υπέφερε τόσο σφοδρά, που ούτε ο πατέρας μου, ούτε οι συγγενείς της, ούτε οι στενότεροί της φίλοι δεν είχαν το κουράγιο να πλησιάσουν το προσκεφάλι της. Έμεινα μόνος να την καθησυχάζω όσο καλύτερα μπορούσα. Μέρα νύχτα έμενα μαζί της να βασανίζομαι βλέποντάς την να υποφέρει έτσι. Για δύο μήνες δεν έβγαλα τα ρούχα από πάνω μου.

Μα ούτε η επιστήμη, ούτε η αγάπη δεν κατάφεραν να τη βοηθήσουν. Τρεις μήνες βάναυσης αρρώστιας και η μητέρα μου ξεψύχησε στην αγκαλιά μου. Πέθανε χωρίς να μ' ακούσει να κλαίω. Εγώ την ξάπλωσα στο φέρετρο. Εγώ τη συνόδεψα στην τελευταία της κατοικία. Εγώ έριξα στον τάφο της το πρώτο χώμα. Και πράγματι, έτσι έπρεπε να γίνει, αφού μαζί της έθαβα ένα μέρος του εαυτού μου. Το κενό που άφησε μέσα μου δεν αναπληρώθηκε ποτέ.

Μεγάλο το κενό. Ο χρόνος, αντί να απαλύνει το χαμό της, έκανε τον πόνο μου όλο και πιο σκληρό. Είδα τον πατέρα μου ν' ασπρίζει μέσα σε λίγον καιρό. Άρχισα ν' αποτραβιέμαι και να σιωπώ· για μέρες ολόκληρες δεν έλεγα λέξη και περιπλανιόμουν στα δάση στις όχθες του

Μάγκρα. Πολλές φορές, πηγαίνοντας στη γέφυρα, σταματούσα για ώρα, στύλωνα το βλέμμα μου στις μεγάλες λευκές πέτρες πάνω στην άμμο και σκεφτόμουν πως έβλεπα έναν βυθό όπου δεν υπάρχουν πια εφιάλτες.

Η απελπισία μου με ώθησε να εγκαταλείψω την Ιταλία για την Αμερική. Στις 9 Ιουνίου 1908, άφησα τους δικούς μου. Η θλίψη μου ήταν τόσο βαριά που κατά τον αποχωρισμό μας την ώρα που φιλούσα τους συγγενείς μου, τους έσφιγγα στην αγκαλιά μου και δεν μπορούσα να βγάλω άχνα. Ο πατέρας μου ήταν αμίλητος στο βαθύ του πένθος κι οι αδελφές μου έκλαψαν όπως όταν είχε πεθάνει η μητέρα. Ο ξενιτεμός μου είχε κινήσει το ενδιαφέρον στο χωριό και οι γείτονες είχαν γεμίσει το σπίτι, ο καθένας με την ελπίδα, την ευχή ή το δάκρυ του. Με ξεπροβόδισαν όλοι μαζί ως έξω στο δρόμο, σα να 'φευγα σε εξορία παντοτινή.

Θυμάμαι πολύ έντονα ένα περιστατικό του αποχωρισμού. Κάμποσες ώρες πριν φύγω πήγα ν' αποχαιρετίσω μια γριά γυναίκα που, από τότε που είχε πεθάνει η μητέρα μου, έτρεφε για μένα ένα αίσθημα μητρικό. Τη βρήκα στο κατώφλι του σπιτιού της, μαζί με τη νεαρή της νύφη.

«Α, ήρθες λοιπόν», μου είπε. «Σε πρόσμενα. Πήγαινε κι είθε να σ' ακολουθεί η αγάπη του θεού. Ποτέ δεν είδα γιο να κάνει για τη μητέρα του όσα έκανες εσύ για τη δική σου. Πάρε την ευχή μου, γιε μου.»

Φιληθήκαμε. Τότε μίλησε η νύφη. «Κι εμένα φίλησέ με. Πολύ σ' αγαπώ που είσαι τόσο καλός», είπε και κατάπιε τα δάκρυά της. Τη φίλησα κι έφυγα, ακούγοντας πίσω μου το λυγμό τους.

Δυο μέρες μετά άφησα το Τορίνο για τη συνοριακή Μοδένα. Κι ενώ το τρένο με πήγαινε προς τα ξένα, ένιωσα να τρέχουν δάκρυα απ' τα μάτια μου, εγώ που δεν συνήθιζα να κλαίω. Έτσι άφησα τη χώρα που γεννήθηκα, ταξιδιώτης χωρίς πατρίδα. Έτσι ανθίσαν κι οι ευχές των απλών εκείνων ψυχών με τα ευγενέστερα αισθήματα.

Β' Στη Γη της Επαγγελίας

Ύστερ' από δυο μέρες ταξίδι με το τραίνο μέσ' από τη Γαλλία και πάνω από επτά μέρες στον ωκεανό, έφτασα στη Γη της Επαγγελίας. Η Νέα

Υόρκη ξεπρόβαλε στον ορίζοντα σ' όλο της το μεγαλείο, γεμάτη ψευδαισθήσεις ευτυχίας. Πάνω στο κατάστρωμα, μισόκλεινα τα μάτια μου μήπως και διακρίνω κάτι μέσ' από το συνονθύλευμα των σιδηροκατασκευών, που προσκαλούσε κι απειλούσε μαζί τους άντρες και τις γυναίκες που στοιβάζονταν στην τρίτη θέση.

Στο σταθμό μετανάστευσης δοκίμασα την πρώτη μου μεγάλη έκπληξη. Είδα τους υπαλλήλους να φέρονται στους επιβάτες του καταστρώματος σα να 'τανε ζώα. Ούτε μια καλή κουβέντα, ούτε μια ενθάρρυνση που να ελαφρύνει κάπως το βάρος του φόβου από τους ώμους των νεοερχομένων στις ακτές της Αμερικής. Η ελπίδα, που είχε σαγηνεύσει τους μετανάστες μέχρι τη νέα χώρα, ευθύς μαράθηκε στο άγγιγμα των άκαρδων υπαλλήλων. Μικρά παιδιά, που θα 'πρεπε να 'ναι όλο ζωή από την εγρήγορση της προσδοκίας, να κολλάνε στη φούστα της μάνας τους, κλαίγοντας τρομαγμένα. Τόσο αφιλόξενο είναι το κλίμα των στρατοπέδων για τους μετανάστες.

Πόσο καλά θυμάμαι που στάθηκα στο Μπάτερυ, στη νότια πλευρά της Νέας Υόρκης, μόλις είχα φτάσει, με τα λιγοστά μου υπάρχοντα και ρούχα κι ελάχιστα χρήματα. Μέχρι χθες ήμουνα με ανθρώπους που με καταλάβαιναν. Σήμερα το πρωί σαν να είχα ξυπνήσει σε μια χώρα όπου η γλώσσα μου –το νόημά της– σήμαινε για τον ντόπιο ό,τι και η αξιολύπητη κραυγή ενός κουτού ζώου. Πού να πήγαινα; Τι να 'κανα; Εδώ ήταν η γη της επαγγελίας. Ο υπερσιδηρόδρομος με προσπερνούσε θορυβωδώς, χωρίς απάντηση. Οι άμαξες και τα τρόλεϊ τρέχανε από δίπλα μου, ανέμελα, χωρίς να μου δίνουν σημασία.

Είχα μαζί μου μια διεύθυνση, όπου μου 'δωσε τις οδηγίες να πάω ένας συνταξιδιώτης. Ήταν το σπίτι ενός συμπατριώτη μου, στην οδό τάδε, κοντά στην Έβδομη Λεωφόρο. Κάθισα για λίγο, μα σύντομα ήταν φανερό πως δεν χωρούσα κι εγώ εκεί μέσα, έτσι στριμωγμένα που ήταν, γεμάτο ανθρώπους, όπως όλα τα σπίτια των εργατών. Σε βαθιά μελαγχολία, έφυγα κατά τις οκτώ το βράδυ για να ψάξω μέρος να κοιμηθώ. Έσυρα τα βήματά μου μέχρι το Μπάτερυ, όπου έκλεισα ένα κρεβάτι σ' ένα ύποπτο πανδοχείο, ό,τι δηλαδή μου 'φταναν τα χρήματα να πληρώσω. Τρεις μέρες μετά την αφιξή μου, ο συμπατριώτης που ανέφερα παραπάνω, αρχιμάγειρας σ' ένα ακριβό εστιατόριο στη Δυτική Οδό που έβλεπε κάτω τον ποταμό Χάντσον, μου

βρήκε θέση στην κουζίνα του να πλένω πιάτα. Οι ώρες δεν περνούσαν. Στη σοφίτα όπου κοιμόμουν είχε ασφυκτική ζέστη. Τα έντομα δεν μ' άφηναν να κλείσω μάτι. Κάθε νύχτα αναζητούσα διαφυγή στο πάρκο.

Φεύγοντας από κει, βρήκα την ίδια δουλειά στο εστιατόριο Μουκέν. Αυτήν τη στιγμή δεν ξέρω τι συνθήκες επικρατούν εκεί πέρα. Τότε πάντως, πριν δεκατρία χρόνια, η αποθήκη τους ήταν φρικτή. Δεν είχε ούτε ένα παράθυρο. Κι όταν το ηλεκτρικό ήταν κομμένο για κάποιο λόγο, γύρω είχε απόλυτο σκοτάδι και δεν μπορούσαμε να κουνηθούμε χωρίς να σκοντάψουμε. Οι ατμοί από το βραστό νερό με το οποίο πλέναμε τα πιάτα, τις κατσαρόλες και τα μαχαιροπήρουνα σχημάτιζαν τεράστιες κηλίδες νερού στο ταβάνι, ρουφούσαν όλη τη σκόνη και τη βρωμιά εκεί πάνω και πέφταν σιγά-σιγά, σταγόνα-σταγόνα πάνω στο κεφάλι μου την ώρα που δούλευα. Η ζέστη ήταν ανυπόφορη. Τα αποφάγια που στοιβάζονταν σε βαρέλια δίπλα στην αποθήκη ανέδιδαν αναθυμιάσεις αηδιαστικές. Οι νιπτήρες δεν είχαν κανονική αποχέτευση και το νερό έτρεχε στο δάπεδο. Ο σωλήνας ήταν στη μέση του δωματίου και κάθε βράδυ βούλωνε, έτσι φούσκωναν τα βρωμόνερα και ξεχείλιζαν και περπατούσαμε στο βούρκο.

Δουλεύαμε δώδεκα ώρες τη μία μέρα και δεκατέσσερις την επόμενη, με πεντάωρο διάλειμμα την Κυριακή. Το υγρό πιάτο φαΐ που τρώγαμε δεν έκανε ούτε για σκυλιά και πληρωνόμασταν πέντ' έξι δολάρια την εβδομάδα. Οκτώ μήνες μετά έφυγα μην τυχόν και τελειώσει το συμβόλαιό μου και βρεθώ απολυμένος.

Θλιβερή χρονιά. Ποιος εργάτης δεν τη θυμάται; Οι φτωχοί κοιμούνταν έξω κι έψαχναν σχολαστικά τους σκουπιδοτενεκέδες για κανένα μαρουλόφυλλο ή καμιά σάπια πατάτα. Για τρεις μήνες αλώνιζα τη Νέα Υόρκη, κατά μήκος και κατά πλάτος, χωρίς να βρίσκω δουλειά. Ένα πρωί στο Γραφείο Ανεργίας γνώρισα έναν νεαρό πιο έρμο και πιο άτυχο κι από μένα. Την προηγούμενη μέρα δεν είχε φάει τίποτα και παρέμενε νηστικός. Τον πήγα σ' ένα μαγειρείο, επενδύοντας όλες μου σχεδόν τις οικονομίες σ' ένα γεύμα που το καταβρόχθισε σα λύκος. Η πείνα του καταλάγιασε κι ο καινούριος μου φίλος μου ανακοίνωσε ότι ήταν ανόητο να μένει κανείς στη Νέα Υόρκη. Αν είχε λεφτά, είπε, θα πήγαινε στην ύπαιθρο, όπου υπήρχαν περισσότερες ευκαιρίες για δουλειά, για να μην μιλήσουμε για τον καθαρό αέρα και τον ήλιο που ήταν τζάμπα. Με τα χρήματα που μου

είχαν απομείνει πήραμε, την ίδια μέρα, το ατμόπλοιο για το Χάρτφορντ του Κονέκτικατ.

Από το Χάρτφορντ κινήσαμε για μια μικρή πόλη όπου ο φίλος μου είχε ξαναπάει – το όνομά της μου διαφεύγει. Ξεθεωθήκαμε στο περπάτημα και τέλος βρήκαμε το κουράγιο να χτυπήσουμε την πόρτα μιας καλύβας. Μας άνοιξε ένας αμερικάνος αγρότης. Ζητήσαμε δουλειά. Δεν είχε να μας προσφέρει, μα συγκινήθηκε με τη φτώχεια και την ολοφάνερη πείνα μας. Μας έδωσε φαΐ κι ύστερα γύρισε μαζί μας ολόκληρη την πόλη, ρωτώντας για δουλειά. Ούτε για δείγμα όμως. Τότε, από λύπηση, μας πήρε στο χωράφι του, ενώ δεν είχε ανάγκη από βοήθεια. Μας κράτησε δυο εβδομάδες. Για πάντα θα φυλάγω την ακριβή ανάμνηση εκείνης της οικογένειας. Ήταν οι πρώτοι Αμερικανοί που μας φέρθηκαν ανθρώπινα παρότι ερχόμασταν από τη χώρα του Δάντη και του Γκαριμπάλντι.

Ο περιορισμός του χώρου δεν μου επιτρέπει να περιγράψω με λεπτομέρεια τις περιπλανήσεις μας, ψάχνοντας για κάποιον να μας δώσει ψωμί και νερό σ' αντάλλαγμα για τον κόπο μας. Πηγαίναμε από πόλη σε πόλη, από χωριό σε χωριό κι από χωράφι σε χωράφι. Χτυπούσαμε πόρτες εργοστασίων και μας διώχνανε… «Τίποτε δεν έχουμε να κάνετε… τίποτε δεν έχουμε…» Ήμαστε κυριολεκτικά άφραγκοι κι οι δυο και η πείνα μας ροκάνιζε τα σωθικά. Ευτυχώς κάποια στιγμή βρήκαμε έναν εγκαταλελειμμένο στάβλο να περάσουμε τη νύχτα και να κάνουμε μια προσπάθεια να κοιμηθούμε. Το επόμενο πρωί σταθήκαμε τυχεροί. Στο Νότιο Γκλάστονμπρι ένας χωρικός από το Πεδεμόντιο μας κέρασε πρωινό. Χρειάζεται να σας πω πόσην ευγνωμοσύνη νιώσαμε; Μα έπρεπε να συνεχίσουμε την αποθαρρυντική μας αναζήτηση. Κατά τις τρεις το απόγευμα φτάσαμε στη Μίντλταουν του Κονέκτικατ, κουρασμένοι, μελανιασμένοι και πεινασμένοι, μούσκεμα, μετά από τρεις ώρες περιπλάνηση στη βροχή.

Τον πρώτο άνθρωπο που συναντήσαμε τον ρωτήσαμε για Βορειοϊταλούς στην περιοχή (ο επιφανής μου σύντροφος είχε ιδιαίτερη αδυναμία στον τόπο καταγωγής του) και μας οδήγησε σ' ένα παραδιπλανό σπίτι. Χτυπήσαμε την πόρτα. Μας άνοιξαν δύο γυναίκες από τη Σικελία, μάνα και κόρη. Ζητήσαμε να μας αφήσουν να στεγνώσουμε τα ρούχα μας στο φούρνο και, παρότι Νότιες, φάνηκαν πολύ πρόθυμες να μας αφήσουν. Κι όσο περιμέναμε να στεγνώσουμε,

ρωτήσαμε τι ευκαιρίες θα 'χαμε να βρούμε απασχόληση στην περιοχή. Μας είπαν πως δεν υπάρχει ούτε κουμπότρυπα, και μας συμβούλεψαν να πάμε στο Σπρίνγκφιλντ, όπου είχε τρία κεραμοποιεία.

Βλέποντας τα πρόσωπά μας ωχρά και τα κορμιά μας να τρέμουν, οι καλές εκείνες γυναίκες μας ρώτησαν άμα πεινούμε. Ομολογήσαμε πως είχαμε να φάμε από τις έξι το πρωί. Εκεί πάνω η νεώτερη μας έδωσε ένα κοντό καρβέλι ψωμί κι ένα μακρύ μαχαίρι.

«Δεν έχω τίποτ' άλλο να σας δώσω», είπε και τα μάτια της γέμισαν δάκρυα ειλικρινή. «Έχω πέντε παιδιά να ταΐσω και να φροντίσω τη γριά μητέρα μου. Ο άντρας μου δουλεύει στο σιδηρόδρομο, το μεροκάματό του είναι μόλις ένα δολάριο και τριανταπέντε σεντς και σαν να μην έφταναν όλ' αυτά, καιρό τώρα έχω αρρωστήσει κιόλας.»

Όσο έκοβα το ψωμί, άρχισε να ψάχνει απεγνωσμένα το σπίτι απ' άκρη σ' άκρη, ώσπου ανακάλυψε κάτι μήλα κι επέμενε να τα φάμε. Ανανεωμένοι, κινήσαμε για τα κεραμοποιεία.

«Τι να 'χει κατά κει που είναι η καμινάδα», ρώτησε ο σύντροφός μου.

«Θα 'ναι το εργοστάσιο των τούβλων. Πάμε να ζητήσουμε δουλειά.»

«Μα είναι αργά», αντέκρουσε.

«Ε, τότε πάμε στο σπίτι του ιδιοκτήτη», πρότεινα.

«Όχι, όχι, πάμε κάπου αλλού. Θα σε σκότωνε τέτοια δουλειά. Δεν είναι η κράση σου για τέτοια», επέμενε.

Ήταν φανερό ότι μετά από τόσον καιρό άκαρπης αναζήτησης, ο άνθρωπος είχε χάσει την όρεξή του για δουλειά. Δεν είναι άλλωστε διόλου αφύσικη μια τέτοια στάση. Μετά από απανωτές απογοητεύσεις και ταπεινώσεις, πείνα και στερήσεις, το άνεργο θύμα αρχίζει και αδιαφορεί για την ίδια του τη μοίρα. Η κατάσταση τούτη του μυαλού είναι τρομερή: αυτή είναι που ωθεί στη ζητιανιά τους πιο αδύναμους χαρακτήρες μεταξύ των άμοιρων ανθρώπων.

Κι ενώ στεκόμουν εκεί προσπαθώντας να τον επαναφέρω σε μια στάση πιο υγιή απέναντι στο πεπρωμένο μας, σκέφτηκα το σπίτι που μόλις είχαμε αφήσει. Σκέφτηκα το φτωχικό του δείπνο, που θα 'ταν ακόμη φτωχικότερο μετά από το ψωμί που είχαμε καταβροχθίσει. Οι δικές μου σκοτούρες με είχαν θολώσει για λίγο κι είχαν εκτοπίσει τις

άλλες σκέψεις. Ρίγος με διαπέρασε στην ανάμνηση της προηγούμενης νύχτας, κρύας και ξάγρυπνης. Κοιτάχτηκα. Ήμουν σχεδόν κουρελιασμένος.

Άλλη μια νύχτα έπεφτε.

Γ' Δουλειά! Δουλειά! Δουλειά!

Με το ζόρι σχεδόν πήγα το συνταξιδιώτη μου στην πόλη όπου εξασφαλίσαμε δουλειά στα κεραμοποιεία, δουλειά από τις πιο απαιτητικές που ξέρω. Εκείνος δεν άντεξε τη δοκιμασία. Σε δυο βδομάδες τα παράτησε. Εγώ έμεινα δέκα μήνες. Η δουλειά η ίδια ήταν πάνω απ' τις δυνάμεις μου, μα οι χαρές ήταν πολλές όταν τελείωνε η εργάσιμη μέρα. Είχαμε μια σωστή αποικία μεταναστών από το Πεδεμόντιο, την Τοσκάνη και τη Βενετία που έγινε σαν οικογένειά μας. Τα βράδια ξεχνούσαμε την αθλιότητα της μέρας. Κάποιος θα σκάρωνε ένα σκοπό στο βιολί ή το ακορντεόν ή ό,τι έβρισκε τελοσπάντων, κάποιοι θα σηκώνονταν να χορέψουν – εγώ δεν είχα δυστυχώς κλίση στο χορό, καθόμουν μόνο και παρακολουθούσα. Στη ζωή μου, πάντοτε παρακολουθούσα κι έπαιρνα χαρά με την ευτυχία των άλλων.

Κάμποσες αρρώστιες, θυμάμαι, χτυπούσαν τη μικρή μας αποικία, ο ένας πυρετός μετά τον άλλο. Δεν περνούσε μέρα χωρίς να τρίξουν τα δόντια κάποιου αρρώστου.

Από κείνη τη στιγμή και πέρα, στάθηκα λίγο πιο τυχερός. Πήγα στο Μέριντεν του Κονέκτικατ και δούλεψα στα λατομεία, στην πιο δύσκολη ανειδίκευτη εργασία. Ζούσα όμως μ' ένα ηλικιωμένο ζευγάρι. Ήταν Τοσκανοί κι οι δυο και δοκίμασα πολλές στιγμές χαράς μαθαίνοντας την όμορφη τοσκανική διάλεκτο.

Σ' όλα τα χρόνια μου στο Σπρίνγκφιλντ και το Μέριντεν δεν έμαθα βέβαια μόνον τοσκανικά. Έμαθα ν' αγαπώ και να συμπάσχω μ' όλους εκείνους που, όπως κι εγώ, ήταν έτοιμοι να δεχτούν τον αθλιότερο μισθό για να κρατηθούνε σώοι ψυχή και σώματι. Έμαθα πως η ταξική συνείδηση δεν ήταν φράση που εφηύραν οι προπαγανδιστές, μα δύναμη πραγματική και ζωτική και πως όσοι νιώθαμε τη σημασία της δεν ήμασταν χαμένα κορμιά, μα ανθρώπινα όντα.

Έκανα φίλους παντού, χωρίς ποτέ να προσκολληθώ σε

κανέναν, χωρίς ποτέ να το επιδιώξω συνειδητά. Ίσως εκείνοι που δουλεύαν δίπλα μου στα λατομεία και τα εργοστάσια έβλεπαν στα μάτια μου τη συμπόνια μου για δαύτους και τα όνειρα που έτρεφα ήδη στη φαντασία μου για έναν κόσμο όπου όλοι μας θα ζούσαμε μια καθαρότερη κι ανθρωπινότερη ζωή.

Οι φίλοι μου με συμβούλευαν να ξαναπιάσω το παλιό μου επάγγελμα του ζαχαροπλάστη. Ο ανειδίκευτος εργάτης, μου 'λεγαν, είναι το ευτελέστερο ζώο του κοινωνικού συστήματος. Κι αν έμενα ανειδίκευτος, δεν θα 'χα ούτε τροφή, ούτε αξιοπρέπεια. Ένας αγρότης από τη Νέα Υόρκη μπήκε κι αυτός στο χορό των παραινέσεων. Γύρισα, λοιπόν, πίσω στη Νέα Υόρκη και σύντομα βρήκα απασχόληση ως βοηθός του αρχιζαχαροπλάστη στο εστιατόριο του Σοβαρέν στο Μπρόντγουεϊ. Σ' έξι ή οκτώ μήνες απολύθηκα. Τότε δεν είχα καταλάβει γιατί. Αμέσως βρήκα άλλο πόστο σ' ένα ξενοδοχείο στην Έβδομη Λεωφόρο, στη γειτονιά των θεάτρων. Σε πέντε μήνες απολύθηκα κι από κει. Και τότε έμαθα το λόγο για τις περίεργες αυτές απολύσεις. Οι σεφ εκείνον τον καιρό είχανε συμφωνήσει με τα γραφεία απασχόλησης να παίρνουν μίζα κάθε φορά που θα προσλάμβαναν κάποιον. Όσο πιο συχνά απέλυαν, τόσο πιο συχνά έβρισκαν κάποιον άλλον και εισέπρατταν και το μερίδιό τους.

Οι σπιτονοικοκύρηδες εκεί που έμενα με ξόρκιζαν να μην απελπιστώ. «Βάστα στην τέχνη σου», επέμεναν, «κι όσο έχουμε να σου προσφέρουμε σπίτι, κλίνη και φαγητό, να μην ανησυχείς. Κι αν χρειαστείς λεφτά, να μη διστάσεις να μας το πεις».

Να οι μεγάλες καρδιές που κρύβονται στις μάζες, δείτε Φαρισαίοι!…

Για πέντε μήνες περιδιάβηκα τα πεζοδρόμια της Νέας Υόρκης, ανήμπορος να βρω δουλειά, όχι ν' ασκήσω την τέχνη μου, ούτε να πλύνω πιάτα... Έπεσα τελικά σ' ένα γραφείο στην οδό Μάλμπερυ που έψαχνε άντρες να δουλέψουν με φτυάρι και τσάπα. Προσφέρθηκα και με δεχτήκανε. Με οδήγησαν μαζί μ' ένα κοπάδι ρακένδυτων σαν κι εμένα σ' ένα εργοτάξιο στα δάση κοντά στο Σπρίνγκφιλντ της Μασαχουσέτης, όπου κατασκευαζόταν ένας σιδηρόδρομος. Εδώ δούλεψα μέχρι που ξεπλήρωσα ένα χρέος εκατό δολαρίων που είχε μαζευτεί κατά τους μήνες της ανεργίας μου κι έβαλα και κάτι στην άκρη. Κατόπιν πήγαμε μ' ένα σύντροφο σ' άλλο εργοτάξιο κοντά στο

Γούστερ. Στην περιοχή εκείνη έμεινα πάνω από ένα χρόνο, δουλεύοντας σε κάμποσα εργοστάσια. Έκανα πολλούς φίλους, που τους θυμάμαι με τα πιο δυνατά συναισθήματα, με μιαν αγάπη σταθερή κι αναλλοίωτη. Κάποιοι απ' αυτούς ήταν Αμερικανοί.

Από το Γούστερ μεταφέρθηκα στο Πλύμουθ (αυτό έγινε πριν εφτά περίπου χρόνια), που έγινε σπίτι μου μέχρι την ώρα που με συνέλαβαν. Έμαθα να το βλέπω με πραγματική αγάπη, γιατί όσο περνούσε ο καιρός αντιπροσώπευε για μένα όλο και περισσότερους ανθρώπους που τους είχα στην καρδιά μου, τους σπιτονοικοκύρηδές μου, τους ανθρώπους που δούλευαν δίπλα μου, τις γυναίκες που αργότερα αγόραζαν τα είδη που πουλούσα ως έμπορος.

Παρεμπιπτόντως, ας αναφέρω πόσο μ' ευχαριστεί να νιώθω ότι οι συντοπίτες μου στο Πλύμουθ ανταποδίδουν την αγάπη που τους έχω. Όχι μόνον έχουν υποστηρίξει την υπόθεσή μου οικονομικά –τα χρήματα είναι άλλωστε το λιγότερο– μα έχουν εκφράσει, άμεσα και έμμεσα, την πίστη τους στην αθωότητά μου. Όσοι εργάστηκαν μαζί με τους καλούς μου φίλους στην επιτροπή υπεράσπισης, δεν ήταν μόνον εργάτες, μα και μαγαζάτορες που με ξέρανε. Δεν ήταν μόνον Ιταλοί, μα και Εβραίοι, Πολωνοί, Έλληνες και Αμερικανοί.

Εν πάση περιπτώσει, δούλεψα στα λατομεία για πάνω από ένα χρόνο κι ύστερα για την Εταιρεία Σχοινοποιίας για δεκαοκτώ μήνες. Η ενεργή συμμετοχή μου στην απεργία των εργατών στα σκοινιά στο Πλύμουθ απέκλειε κάθε πιθανότητα να ξανάβρισκα δουλειά εκεί… Εδώ που τα λέμε, επειδή όλο και πιο συχνά εμφανιζόμουν στην εξέδρα του ομιλητή σε κάθε λογής ομάδες εργατών, γινόταν όλο και πιο δύσκολο να βρω δουλειά οπουδήποτε. Σε ορισμένα εργοστάσια ήμουν σίγουρα στα μαύρα κατάστιχα. Κι όμως, ο οποιοσδήποτε εργοδότης μου μπορούσε να καταθέσει ότι ήμουν δουλευταράς και έμπιστος εργάτης κι ότι το μεγάλο μου σφάλμα ήταν ότι προσπαθούσα να φέρω λίγο φως κατανόησης στις σκοτεινές ζωές των συναδέλφων μου.

Για κάποιον καιρό έκανα την πιο δύσκολη χειρωνακτική εργασία για την Sampson & Douland. Μπορώ να πω ότι συμμετείχα σε όλα σχεδόν τα βασικά δημόσια έργα στο Πλύμουθ. Σχεδόν οποιοσδήποτε Ιταλός ή οποιοσδήποτε προϊστάμενός μου στις διάφορες δουλειές μπορεί να καταθέσει για την εργατικότητα και τη σεμνότητα της ζωής μου αυτήν την περίοδο. Οι πνευματικές υποθέσεις

είχαν αρχίσει να με απασχολούν βαθιά, με τη μεγάλη ελπίδα που με κινεί ακόμη κι εδώ στο σκοτεινό κελί μου, όπου περιμένω να πεθάνω για ένα έγκλημα που δεν διέπραξα.

Η υγεία μου δεν ήταν καλή. Τα χρόνια της σκληρής δουλειάς, αλλά και τα ακόμη χειρότερα χρόνια της ανεργίας, μου στέρησαν την αρχική μου ζωντάνια. Από τι να πιαστώ που θα μ' έσωζε; Οκτώ περίπου μήνες πριν συλληφθώ, ένας φίλος μου που σχεδίαζε να γυρίσει στην πατρίδα μού είπε: «Γιατί δεν αγοράζεις το κάρο, τα μαχαίρια και τη ζυγαριά μου για να πουλάς ψάρια, αντί να μένεις κάτω από το ζυγό των αφεντικών;» Άδραξα την ευκαιρία κι άρχισα να πουλάω ψάρια, πιο πολύ επειδή αγαπούσα την ελευθερία.

Την εποχή εκείνη, το 1919, είχε τρυπώσει στην καρδιά μου η επιθυμία να δω τους δικούς μου άλλη μια φορά κι η νοσταλγία μου για την πατρίδα. Ο πατέρας μου, που δεν μου 'γραφε ποτέ χωρίς να με καλέσει στο σπίτι, επέμενε περισσότερο από ποτέ και η καλή μου αδελφή Λουίτζια συμπλήρωνε τις παρακλήσεις του. Μπορεί να μη φαινόταν η δουλειά που έβγαζα, μα δούλευα σαν το μουλάρι, χωρίς σταματημό, μέρα με τη μέρα.

24 Δεκεμβρίου, παραμονή Χριστουγέννων, ήταν η τελευταία μέρα που πούλησα ψάρια εκείνη τη χρονιά. Η μέρα ήταν φορτωμένη, αφού όλοι οι Ιταλοί αγοράζουν χέλια για τη γιορτή της παραμονής. Οι αναγνώστες μπορεί να θυμούνται πόσο τσουχτερό ήταν το κρύο εκείνα τα Χριστούγεννα. Ο βάρβαρος καιρός δεν έπαψε μετά τις γιορτές και το να σέρνεις ένα κάρο δεν είναι και δουλειά που σε ζεσταίνει. Για ένα μικρό διάστημα έκανα μια δουλειά πιο σκληρή κι εξίσου παγωμένη: για λίγες μέρες μετά τα Χριστούγεννα έκοβα πάγο για τον κύριο Πετερσένι. Μια μέρα, όταν δεν είχε αρκετή δουλειά για να με πάρει, φτυάρισα κάρβουνο για την Εταιρεία Ηλεκτρισμού. Όταν τελείωσε η δουλειά με τον πάγο, έπιασα δουλειά με τον κύριο Χάουλαντ, όπου έσκαβα χαντάκια μέχρι που μια χιονοθύελλα με ξανάφησε άνθρωπο της σχόλης. Μόνο για λίγες ώρες όμως. Νοίκιασα τις δυνάμεις μου στο δήμο και καθάριζα τα χιόνια από τους δρόμους κι όταν τελείωσε αυτό, καθάριζα τα χιόνια από τις σιδηροδρομικές γραμμές. Κατόπιν με ξαναπροσλάβανε στην Οικοδομική εταιρεία του Sampson που έστηναν έναν κεντρικό αγωγό νερού για την Puritan Woolen. Κι εκεί έμεινα μέχρι να τελειώσει η δουλειά.

Πάλι δεν έβρισκα δουλειά. Οι απεργίες στο σιδηρόδρομο είχαν κόψει τις παροχές τσιμέντου κι έτσι δεν κουνιόταν φύλλο στις οικοδομές. Ξανάρχισα να πουλάω ψάρια, όταν βέβαια έβρισκα, αφού κι η αγορά των ψαριών είχε περιοριστεί. Όταν δεν έβρισκα ψάρια, μάζευα μύδια, μα το κέρδος τους ήταν λιλιπούτειο, είχαν πολύ μεγάλα πάγια έξοδα που δεν άφηναν περιθώρια. Τον Απρίλιο συμφωνήσαμε μ' έναν ψαρά να συνεταιριστούμε. Δεν υλοποιήσαμε ποτέ τη συμφωνία μας, γιατί στις 5 Μαΐου, την ώρα που ετοίμαζα μια μαζική συγκέντρωση διαμαρτυρίας για το θάνατο του Σαλσέντο στα χέρια του Υπουργείου Δικαιοσύνης, με συνέλαβαν. Μαζί και τον καλό φίλο και σύντροφό μου Νίκολα Σάκο.

«Άλλη μια υπόθεση απέλασης», είπαμε ο ένας στον άλλον.

Δεν ήταν όμως. Μας απηύθυναν τις φρικτές κατηγορίες που τώρα γνωρίζει ο κόσμος όλος. Εγώ κατηγορήθηκα για ένα έγκλημα στο Μπριτζγουότερ και καταδικάστηκα μετά από εννιά μέρες, σε μία δίκη από τις μεγαλύτερες φάρσες που είδα ποτέ μου, σε δεκαπέντε χρόνια φυλακή. Την ποινή επέβαλε ο δικαστής Γουέμπστερ Θέιερ, ο ίδιος δικαστής που αργότερα θα ήτανε πρόεδρος του δικαστηρίου για το φόνο.

Όταν ανακοίνωνε την ποινή, δεν είχε ίχνος συμπόνιας η φωνή του. Όσο τον άκουγα, αναρωτιόμουν γιατί να με μισεί τόσο. Δεν είναι υποτίθεται αμερόληπτοι οι δικαστές; Τώρα ξέρω πια. Θα πρέπει να του φαινόμουν σαν παράξενο ζώο, εγώ ο απλός εργάτης, ο ξένος, ο ριζοσπάστης μέχρι το κόκαλο. Και γιατί όλους τους δικούς μου μάρτυρες, ανθρώπους απλούς, που αγωνιούσανε να πουν την απλή αλήθεια, τους κάγχασαν και τους περιφρόνησαν; Δεν έλαβαν τα λόγια τους υπόψιν, γιατί κι αυτοί ήταν ξένοι… Άλλο οι καταθέσεις των ανθρώπων, αυτές μάλιστα, να τις δεχτούμε, αλλά των ξένων… ουστ!

Δ' Οι πνευματικές αναζητήσεις και τα πιστεύω μου

Θα 'θελα να κάνω μια αναδρομή με τη μνήμη στην πορεία που ακολούθησα στη ζωή. Σας έδωσα τα χειροπιαστά στοιχεία της ιστορίας μου. Μα η βαθύτερη και πιο αληθινή ιστορία ενός ανθρώπου δεν βρίσκεται στις εξωτερικές συνθήκες και περιστάσεις, μα στην εσωτερική του ανάπτυξη, στο πνεύμα και στην ψυχή, στην οικουμενική

του συνείδηση.

Πήγα σχολείο από τα έξι μέχρι τα δεκατρία μου χρόνια. Είχα πάθος πραγματικό με τη μελέτη. Στα τρία χρόνια που ήμουν στο Καβούρ είχα την καλή τύχη να βρεθώ στο πλευρό ενός ανθρώπου σπουδαγμένου. Με τη βοήθειά του διάβασα όλες τις εκδόσεις που έφτασαν στα χέρια μου. Ο προϊστάμενός μου ήταν συνδρομητής ενός καθολικού περιοδικού της Γένοβας. Ένιωθα τυχερός, αφού τότε ήμουν ένθερμος καθολικός.

Στο Τορίνο δεν είχα φίλους έξω από τους συναδέλφους στη δουλειά, που ήταν όλοι νεαροί υπάλληλοι, γραφιάδες και χειρώνακτες. Δήλωναν σοσιαλιστές και κορόιδευαν τη θρησκευτική μου κλίση. Με φώναζαν φανατικό και υποκριτή. Μάλιστα μ' έναν απ' αυτούς μια μέρα ήρθαμε στα χέρια.

Τώρα που γνωρίζω πάνω-κάτω όλες τις τάσεις του σοσιαλισμού, συνειδητοποιώ πως δεν ήξεραν καλά-καλά ούτε τι σήμαινε η λέξη. Αποκαλούσαν τους εαυτούς τους σοσιαλιστές από συμπάθεια προς τον Ντε Αμίτσις (τότε στο απόγειο της συγγραφικής καριέρας του) κι από ενθουσιασμό για το πνεύμα του τόπου και της εποχής. Τόσο έντονη ήταν η επίδραση του περιβάλλοντος, που ακόμη κι εγώ άρχισα ν' αγαπώ το σοσιαλισμό χωρίς να τον γνωρίζω και χωρίς να λέω πως είμαι σοσιαλιστής.

Τηρουμένων πάντοτε των αναλογιών, το στάδιο εξέλιξης της συνείδησης εκείνων των ανθρώπων στάθηκε για μένα ευεργετικό και με βελτίωσε πολύ. Οι αρχές του ανθρωπισμού και της ισότητας των δικαιωμάτων άνοιξαν ένα αυλάκι στην καρδιά μου. Διάβασα το *Cuore* του Ντε Αμίτσις κι αργότερα τα *Ταξίδια* και τους *Φίλους* του.

Στο σπίτι υπήρχε ένα βιβλίο του Αγίου Αυγουστίνου. Από κείνο το βιβλίο, μια φράση παραμένει χαραγμένη στο μυαλό μου: «Το αίμα των μαρτύρων είναι ο σπόρος της απελευθέρωσης». Βρήκα επίσης το *Promessi Spossi* και το διάβασα δύο φορές. Τέλος έπιασα τη *Θεία Κωμωδία.* Μα, αλίμονο, δεν ήταν για τα δόντια μου. Ωστόσο, βάλθηκα απεγνωσμένα να το ξεκοκαλίσω κι όχι άδικα, νομίζω.

Τις τελευταίες μέρες της παραμονής μου στη γενέτειρά μου, έμαθα πολλά από τον δρα Φράνσις, τον Σκριμάλιο τον φαρμακοποιό και τον κύριο Μπο τον κτηνίατρο. Είχα ήδη αρχίσει να συνειδητοποιώ ότι η μεγαλύτερη πανούκλα που πλήττει αλύπητα την ανθρωπότητα

είναι η άγνοια και ο εκφυλισμός των φυσικών συναισθημάτων. Σύντομα, η θρησκεία μου δεν χρειαζόταν ναούς, θυσιαστήρια κι επίσημες προσευχές. Ο θεός έγινε για μένα ένα ον τέλεια πνευματικό, χωρίς κανένα ανθρώπινο χαρακτηριστικό. Παρόλο που ο πατέρας μου μου έλεγε συχνά ότι η θρησκεία ήταν απαραίτητη για να συγκρατεί τα ανθρώπινα πάθη και να παρηγορεί τον άνθρωπο στις συμφορές του, εγώ ένιωθα το καλό και το κακό των πραγμάτων μέσα στην καρδιά μου. Με τέτοια στο μυαλό μου πέρασα τον ωκεανό.

Όταν έφτασα στην Αμερική, δοκίμασα όλες τις κακουχίες, τις απογοητεύσεις και τις στερήσεις που συνοδεύουν αναπόφευκτα κάθε νέο που φτάνει εδώ είκοσι χρονώ, κάπως ονειροπόλος, που δεν ξέρει ακόμα τη ζωή. Γνώρισα όλων των ειδών τις βαναυσότητες, τη διαφθορά και τις αδικίες που μαστίζουν τραγικά την ανθρωπότητα.

Μα παρόλ' αυτά, κατάφερα να ενισχύσω τον εαυτό μου σωματικά και νοητικά. Εδώ μελέτησα τα έργα του Κροπότκιν, του Γκόρκι, του Μερλίνο, του Μαλατέστα, του Ρεκλί. Διάβασα το *Κεφάλαιο* του Μαρξ, τα έργα του Λεόνε ντι Λαμπριόλα, την πολιτική *Διαθήκη* του Κάρλο Πισακάνε, τα *Καθήκοντα του Ανθρώπου* και πολλά άλλα συγγράμματα πάνω στο κοινωνικό ζήτημα. Εδώ διάβασα τα περιοδικά κάθε σοσιαλιστικής, πατριωτικής και θρησκευτικής φράξιας. Μελέτησα τη *Βίβλο*, τη *Ζωή του Χριστού* (του Ρενάν) και το *Ο Χριστός Δεν Υπήρξε Ποτέ* του Μισελμπό. Εδώ διάβασα ελληνική και ρωμαϊκή ιστορία, την ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών, της Γαλλικής Επανάστασης και της Ιταλικής Επανάστασης. Μελέτησα τον Δαρβίνο και τον Σπένσερ, τον Λαπλάς και τον Φλαμμαριόν. Ξανάπιασα τη *Θεία Κωμωδία* και την *Απελευθερωμένη Ιερουσαλήμ.* Ξαναδιάβασα τον Λεοπάρντι κι έκλαψα μαζί του. Διάβασα τα έργα του Ουγκό, του Λέοντος Τολστόι, του Ζολά και του Καντί, την ποίηση του Τζούστι, του Γκερίνι, του Ραπισάρντι και του Καρντούτσι.

Μη νομίσεις, αγαπητέ αναγνώστη, πως ήμουνα κανένας επιστήμονας. Κάθε άλλο. Η βασική μου παιδεία ήταν ατελής κι οι διανοητικές μου δυνάμεις δεν επαρκούσαν για ν' αφομοιώσω ολόκληρο το τεράστιο τούτο υλικό. Πρέπει επίσης να θυμάσαι ότι μελετούσα μετά από μια μέρα σκληρής δουλειάς και χωρίς τις απαραίτητες ανέσεις. Αχ, πόσα βράδια καθόμουν μπροστά από κάποιον τόμο δίπλα στο σπινθήρισμα μιας σόμπας υγραερίου μέχρι το

πρωί! Πόσες φορές, μόλις ξαπόσταινα το κεφάλι μου στο μαξιλάρι, σφύριζε το εγερτήριο κι έτρεχα στο εργοστάσιο ή το λατομείο.

Μα έμαθα από τη μελέτη μου να παρατηρώ αμείλικτα, διεισδυτικά κι επίμονα τους ανθρώπους, τα ζώα και τα φυτά, τα πάντα δηλαδή που περιβάλλουν τους ανθρώπους. Το Βιβλίο της Ζωής: να το Βιβλίο των Βιβλίων. Όλα τα υπόλοιπα σου μαθαίνουν μόνο πώς να διαβάσεις αυτό. Μιλάω για τα τίμια βιβλία· γιατί τα ανειλικρινή βιβλία έχουν τον αντίθετο σκοπό.

Τις πράξεις μου και τις αρχές μου τις καθόρισε ο διαλογισμός πάνω σε τούτο το Βιβλίο. Αρνήθηκα το «ο καθένας για τον εαυτό του κι έχει ο θεός για όλους». Υποστήριξα τους αδύναμους, τους φτωχούς, τους καταπιεσμένους, τους απλούς και τους καταδιωγμένους. Θαύμασα τον ηρωισμό, τη δύναμη και τη θυσία όταν γίνονταν για να θριαμβεύσει το δίκιο. Κατάλαβα ότι στο όνομα του Θεού, του Νόμου, της Πατρίδας, της Ελευθερίας και των αγνότερων αφηρημένων εννοιών, των ανώτερων ανθρώπινων ιδανικών εκτελούνται και θα συνεχίσουν να εκτελούνται τα φρικτότερα εγκλήματα, μέχρι τη μέρα που θα 'χουμε δει το φως και δεν θα είναι πια δυνατό για τους λίγους, στ' όνομα του Θεού να κάνουν κακό στους πολλούς.

Κατάλαβα πως ο άνθρωπος δεν μπορεί ατιμώρητα να καταπατά τους άγραφους νόμους που κυβερνούν τη ζωή του, δεν μπορεί να κόψει τους δεσμούς του με το σύμπαν. Κατάλαβα πως τα βουνά, οι θάλασσες, τα ποτάμια, τα "φυσικά σύνορα" που λέμε, έγιναν όλα πριν τον άνθρωπο, μέσ' από περίπλοκες φυσικές και χημικές διαδικασίες *και όχι για να διαιρούν τους λαούς.*

Συνειδητοποίησα τη σημασία της αδελφότητας και της παγκόσμιας αγάπης. Ένιωσα πως ό,τι ευεργετεί ή πληγώνει έναν άνθρωπο, ευεργετεί ή πληγώνει ολόκληρο το είδος. Αναζήτησα την απελευθέρωσή μου στην απελευθέρωση όλων· την ευτυχία μου στην ευτυχία όλων. Κατάλαβα πως η ισότητα στις πράξεις, στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, είναι η μοναδική ηθική βάση στην οποία μπορεί να οικοδομηθεί μια δίκαιη ανθρώπινη κοινωνία. Έβγαλα το ψωμί μου με τον τίμιο ιδρώτα του προσώπου μου. Δεν έβαψα με στάλα αίμα τα χέρια μου, ούτε και τη συνείδησή μου.

Κατάλαβα πως ο ανώτερος σκοπός της ζωής είναι η ευτυχία. Ότι τα αιώνια κι απαράλλαχτα θεμέλια της ανθρώπινης ευτυχίας είναι

η υγεία, η καθαρή συνείδηση, η ικανοποίηση των ζωτικών αναγκών και μια ειλικρινής πίστη. Κατάλαβα πως κάθε άνθρωπος έχει δύο *εγώ,* ένα πραγματικό κι ένα ιδανικό, ότι το δεύτερο είναι η πηγή κάθε προόδου και ότι καθετί που πάει να εξισώσει το πρώτο με το δεύτερο δεν γίνεται καλοπροαίρετα. Η διαφορά σε κάθε άνθρωπο μεταξύ των δύο εγώ του είναι πάντοτε η ίδια, αφού είτε στην τελειότητα είτε στην παρακμή, τα δύο κρατούν μεταξύ τους την ίδιαν απόσταση.

Κατάλαβα ότι ο άνθρωπος δεν είναι ποτέ αρκετά σεμνός απέναντι στον εαυτό του κι ότι η πραγματική σοφία βρίσκεται στην ανοχή.

Ήθελα στέγη για κάθε οικογένεια, ψωμί για κάθε στόμα, παιδεία για κάθε καρδιά και φωτισμό για κάθε νου.

Είμαι πεπεισμένος πως η ανθρώπινη ιστορία δεν έχει αρχίσει ακόμα. Ότι βρισκόμαστε στην τελευταία περίοδο της προϊστορικής εποχής. Βλέπω με τα μάτια της ψυχής μου τις αχτίδες της νέας χιλιετίας να διαπερνούν τον ουρανό.

Θεωρώ πως η ελευθερία της συνείδησης είναι δικαίωμα αναφαίρετο όπως κι η ίδια η ζωή. Με όλη μου τη δύναμη προσπάθησα να κατευθύνω το ανθρώπινο πνεύμα προς το καλό όλων. Γνωρίζω από την πείρα μου ότι τα δικαιώματα και τα προνόμια ακόμη θα κερδίζονται και θα διατηρούνται με τη βία, μέχρι η ανθρωπότητα να τελειοποιηθεί.

Στην πραγματική ιστορία της μελλοντικής εποχής –όταν θα έχουν καταργηθεί οι τάξεις και τα προνόμια, οι ανταγωνισμοί των συμφερόντων μεταξύ των ανθρώπων– η πρόοδος και η αλλαγή θα καθορίζονται από τη συνετή σκέψη και το κοινό συμφέρον.

Αν εμείς και η γενιά που οι γυναίκες μας κρατούν στην αγκαλιά τους δεν φτάσουμε *λίγο πιο κοντά* στο στόχο, δεν θα έχουμε καταφέρει τίποτα πραγματικό και η ανθρωπότητα θα συνεχίσει να ζει στη μιζέρια και τη δυστυχία.

Και τώρα; Σε ηλικία τριαντατριών ετών –την ηλικία του Χριστού και, σύμφωνα με ορισμένους ειδικούς, την ηλικία των παραβατών γενικότερα– μου έχουν προδιαγράψει φυλακή και θάνατο. Ωστόσο, αν ήταν να ξαναρχίσω το "ταξίδι της ζωής", τον ίδιο δρόμο θ' ακολουθούσα, με την προσπάθεια ίσως να μειώσω τα κρίματα και τα λάθη μου και να πολλαπλασιάσω τις αγαθές μου πράξεις.

Στέλνω στους συντρόφους μου, στους φίλους μου, σε όλους τους καλούς ανθρώπους την αδελφική μου αγκαλιά, την αγάπη και τον θερμό μου χαιρετισμό!

ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η «επανάσταση των γαριφάλων»: η τελευταία εξέγερση της εργατικής τάξης στην Ευρώπη

«Η αρχή μίας νέας εποχής»

Όταν το 1974 ξέσπασε η «επανάσταση των γαριφάλων» στην Πορτογαλία πολλοί ήταν εκείνοι που έκαναν λόγο για την «αρχή μίας νέας εποχής», εννοώντας την κατάρρευση της καπιταλιστικής ηγεμονίας στον κόσμο και την επικράτηση του σοσιαλισμού, με τη μία ή την άλλη εκδοχή του. Η διεθνής πολιτική συγκυρία επέτρεπε ίσως μια τέτοια ανεδαφική εκτίμηση: οι ΗΠΑ εκδιώκονταν ντροπιασμένες από την Ινδοκίνα· στις πρώην πορτογαλικές αποικίες θριάμβευαν τα αντι-ιμπεριαλιστικά εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα· πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου, με επικεφαλής την Ινδία της Ίντιρα Γκάντι, αποστασιοποιούνταν από τη Δύση και προσέγγιζαν την Ανατολή· στην ανατολική Μεσόγειο οι δύο σύμμαχοι των ΗΠΑ στο ΝΑΤΟ, η Ελλάδα και η Τουρκία, βρίσκονταν στο χείλος του πολέμου λόγω της Κύπρου· στο Λίβανο άρχιζε ο εμφύλιος πόλεμος· στη δυτική Ευρώπη και την Αμερική οι κυβερνήσεις κατέρρεαν υπό την πίεση απεργιών και πολιτικών ή οικονομικών σκανδάλων· ακόμα, σημαντική ήταν η οικονομική ύφεση που προκλήθηκε από την πετρελαϊκή κρίση του 1973, όταν οι αραβικές χώρες απάντησαν στη νίκη του Ισραήλ κατά τον πόλεμο του Γιομ Κιπούρ με την αύξηση της τιμής του πετρελαίου. Σε ολόκληρο τον κόσμο τα θεμέλια του καπιταλισμού και της ηγεμονίας της Δύσης έδειχναν να τρίζουν, ενώ τα φιλο-μαρξιστικά και φιλο-σοβιετικά κινήματα βρίσκονταν σε άνοδο.

Κι όμως, μέσα στα επόμενα δέκα χρόνια η ισορροπία ανατράπηκε ολοκληρωτικά. Οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους όχι μόνο κατάφεραν να αντιμετωπίσουν την αμφισβήτηση της κυριαρχίας τους, αλλά και να προχωρήσουν σύντομα στην ολοκληρωτική της επιβεβαίωση: η Κίνα συμμάχησε με την Αμερική και σταδιακά

εντάχθηκε στην παγκόσμια αγορά· στον μουσουλμανικό κόσμο ο ισλαμικός εξτρεμισμός αντικατέστησε τα σοσιαλιστικά και εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα· στη δυτική Ευρώπη η κρίση του μεταπολεμικού "κράτους πρόνοιας" δεν οδήγησε σε κάποια "σοσιαλιστική" παραλλαγή του, αλλά στο νεοφιλελεύθερο κράτος, προϊόν της αμερικανο-βρετανικής "αντεπανάστασης", μ' επικεφαλής την Θάτσερ και τον Ρίγκαν· τέλος, το ίδιο το ανατολικό μπλοκ άρχισε να καταρρέει, με τους –υποστηριζόμενους από την καθολική Εκκλησία– Πολωνούς εργάτες να καταφέρνουν το πρώτο χτύπημα στη σταλινική στασιμότητα. Η πετρελαϊκή κρίση δεν είχε πλήξει βέβαια μονάχα τη Δύση, αλλά ολόκληρο τον κόσμο· και το πλήγμα ήταν ισχυρότερο για τους περισσότερο αδύναμους, δηλαδή εκείνους που η εξουσία τους προσπαθούσε να ισορροπήσει στην αντίφαση μεταξύ του κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας και της ταυτόχρονης υπαγωγής της στο πλαίσιο της ελεύθερης αγοράς.

Η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου σήμανε το τέλος της εποχής του "μεγάλου εργοστασίου" και, επακόλουθα, της εργατικής τάξης ως συγκροτημένου επαναστατικού υποκειμένου. Ταυτόχρονα, σήμαινε την οριστική απαξίωση του συγκεντρωτικού μοντέλου του "λαϊκού" ή "προοδευτικού" κράτους, δηλαδή του μοντέλου που προέβλεπε την ανάπτυξη σε εθνικό επίπεδο, με βάση μία προοδευτική γραφειοκρατία και έναν κεντρικό οικονομικό σχεδιασμό, μοντέλο το οποίο υιοθετήθηκε από το σύνολο σχεδόν των μαρξιστικών κομμάτων και καθεστώτων του 19ου και του 20ού αιώνα, από τους γερμανούς σοσιαλδημοκράτες ως τους Ρώσους μπολσεβίκους και τους σταλινικούς, τροτσκιστές, μαοϊκούς ή εθνικιστές του Τρίτου Κόσμου. Από αυτήν την άποψη, η «επανάσταση των γαριφάλων» έχει ακριβώς ενδιαφέρον επειδή αντιπροσωπεύει τόσο την τελευταία εξέγερση της εργατικής τάξης –τουλάχιστον στην ευρωπαϊκή ήπειρο– όσο και την τελευταία προσπάθεια εγκαθίδρυσης ενός "λαϊκού" κράτους –στην ίδια γεωγραφική περιοχή– από τους εκφραστές του συγκεντρωτικού μοντέλου. Ωστόσο, η εξέγερση στην Πορτογαλία δεν έχει μόνο τα σημαινόμενα του "τέλους". Η ρήξη ανάμεσα στους Πορτογάλους προλετάριους και τα λεγόμενα "εργατικά" κόμματα (σε όλες τους τις παραλλαγές), τα οποία στην προσπάθειά τους να επιβάλουν με κάθε

τρόπο και με κάθε δυνατή συμμαχία την πολιτική τους αποξενώθηκαν πλήρως από τους εξεγερμένους που υποτίθεται ότι εκπροσωπούσαν, σήμαινε ταυτόχρονα και μία “αρχή” (έστω κι αν η ιστορία έχει να παρουσιάσει δείγματά της και νωρίτερα): την άρνηση του πολιτικού έναντι του κοινωνικού, δηλαδή την υιοθέτηση της αντίληψης των κοινωνικών κινημάτων έναντι της λογικής των πολιτικών πρωτοποριών. Προφανώς, η αντίληψη αυτή δεν είναι αναγκαστικά ανατρεπτική· αντίθετα, τα τελευταία τριάντα χρόνια έχει αποδείξει κατ' επανάληψη τους περιορισμούς και τις αντιφάσεις της. Παραμένει ωστόσο απελευθερωτική, με την έννοια ότι αρνείται τη λογική της πρωτοπορίας, βασίζεται σε αμεσοδημοκρατικές και αντιιεραρχικές δομές και προβάλλει την αυτοδιαχείριση ως φυσική επιλογή της κοινωνικής δράσης· επιλογή που οι Πορτογάλοι εξεγερμένοι ακολούθησαν από την αρχή, προσφέροντας ένα ακόμα ιστορικό παράδειγμα ελευθερίας, μία ακόμα ελπίδα ότι όλα είναι εφικτά.

Η άνοδος και η πτώση του καθεστώτος Σαλαζάρ

Η Πορτογαλία αποτελούσε για αιώνες μία ευρωπαϊκή αλλά και παγκόσμια ιδιαιτερότητα: παλιά παρηκμασμένη αυτοκρατορία με φτωχό το μητροπολιτικό της κέντρο, ασήμαντη ευρωπαϊκή δύναμη με αξιόλογη παρουσία στον Τρίτο Κόσμο. Από τις αρχές του 19ου αιώνα, οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού του πολιτικού και οικονομικού συστήματος που κατέβαλαν οι δυνάμεις της αστικής τάξης συναντούσαν την ισχυρή αντίσταση της αριστοκρατίας και της μοναρχίας, που ήλεγχαν το μεγαλύτερο μέρος της καλλιεργήσιμης γης και διατηρούσαν σημαντικά εμπορικά μονοπώλια, που συνδέονταν με τις αποικίες στην Αφρική και την Ασία. Το συντηρητικό πολιτικό καθεστώς της συνταγματικής μοναρχίας κατέρρευσε στις αρχές του 20ού αιώνα, αλλά η οικονομία και η κοινωνία της χώρας παρέμεναν σε μεγάλο βαθμό προσκολλημένες στην προηγούμενη κατάσταση. Όπως συνέβη και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ο φόβος της κοινωνικής επανάστασης, που προκαλούσαν οι γενικές απεργίες (οργανωμένες συνήθως από το ισχυρό τοπικό αναρχοσυνδικαλιστικό κίνημα) και η γενικότερη κοινωνική αναταραχή, οδήγησε σε συμμαχία των αστικών-γραφειοκρατικών δυνάμεων με τους συντηρητικούς γαιοκτήμονες και

την Εκκλησία. Η συμμαχία αυτή, με τη συνδρομή του στρατού, έφερε στην εξουσία το 1928 τον Σαλαζάρ, ο οποίος στη συνέχεια επέβαλε ένα φασιστικό καθεστώς, που θα αποδεικνυόταν το πλέον μακρόβιο στην παγκόσμια ιστορία.

Πράγματι, το φασιστικό καθεστώς του Σαλαζάρ κατάφερε να επιβιώσει για περισσότερα από σαράντα χρόνια. Η συμπόρευσή του με το ΝΑΤΟ εξασφάλισε την πολιτική του επιβίωση, ενώ η εκμετάλλευση των αποικιών, σε συνδυασμό με την πολιτική ελεγχόμενης αυτάρκειας που ακολούθησε μέχρι τη δεκαετία του 1960, διατήρησε ως κυρίαρχο τον αγροτικό χαρακτήρα της οικονομίας και καθυστέρησε έτσι τις κοινωνικές συνέπειες της βιομηχανικής ανάπτυξης. Παράλληλα, η μεγάλη μετανάστευση των νέων προς εξεύρεση εργασίας στο εξωτερικό (μέχρι το 1974 περισσότεροι από 1.000.000 Πορτογάλοι είχαν εγκατασταθεί στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική) πρόσφερε στη χώρα τα απαραίτητα εμβάσματα για την εξισορρόπηση του εμπορικού της χρέους.

Η αντίστροφη μέτρηση άρχισε στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Η στροφή στην οικονομία της αγοράς, που προήλθε τόσο από την ανάγκη προσαρμογής στις νέες διεθνείς συνθήκες όσο και από εκείνη της χρηματοδότησης των αποικιακών πολέμων, δημιούργησε νέα κοινωνικά δεδομένα: Την ανάπτυξη καταρχήν της εργατικής τάξης κατά 18% μέχρι το 1974 και την ακόλουθη επανεμφάνιση του εργατικού συνδικαλισμού, καθώς και την προώθηση του τουρισμού, που αποτέλεσε για τους Πορτογάλους ένα ακόμα παράθυρο στον έξω κόσμο. Πάνω απ' όλα, δημιούργησε τεράστιες αντιφάσεις στον πορτογαλικό καπιταλισμό, αφού το καθεστώς δεν κατάφερε να προσαρμόσει την οικονομία του στα νέα δεδομένα, πιθανότατα για να μην δυσαρεστήσει τους –στυλοβάτες του– μεγαλογαιοκτήμονες, προκαλώντας, ωστόσο, τη δυσαρέσκεια της ανερχόμενης βιομηχανικής αστικής τάξης. Οι αντιφάσεις αυτές έγιναν εμφανείς την εποχή της επανάστασης του Απριλίου 1974, γεγονός που εξηγεί και τη συστράτευση μέρους της αστικής τάξης με τη νέα πολιτική ηγεσία.

Τα δεδομένα στα οποία βασίστηκε το καθεστώς του Σαλαζάρ κατέρρευσαν πλήρως με την έναρξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα στις αφρικανικές κυρίως αποικίες (Αγκόλα, Μοζαμβίκη, Γουινέα Μπισάου, Πράσινο Ακρωτήρι), που προκάλεσε την αφαίμαξη

της πορτογαλικής οικονομίας αλλά και του πορτογαλικού στρατού, ο οποίος σταδιακά συνειδητοποίησε ότι δεν μπορούσε να κερδίσει αυτόν τον πόλεμο. Εντωμεταξύ, ο ηγέτης-σύμβολο του καθεστώτος, Σαλαζάρ, πέθανε το 1968 και ο διάδοχός του Καετάνο εξακολούθησε να υποστηρίζει τον "εκπολιτιστικό" ρόλο του πορτογαλικού έθνους στον Τρίτο Κόσμο, ιδεολόγημα του ιμπεριαλισμού του 19ου αιώνα, που δεν έπειθε πλέον κανέναν. Οι τριγμοί στην οικονομία της χώρας (που έγιναν εμφανέστεροι μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973), η επανεμφάνιση των εργατικών κινητοποιήσεων και, κυρίως, η διαφαινόμενη ήττα των πορτογαλικών αποικιακών στρατευμάτων έπεισαν πολλούς στρατιωτικούς και πολιτικούς ότι η ρήξη με το καθεστώς ήταν αναπόφευκτη.

Η «επανάσταση των γαριφάλων»

Έτσι φτάσαμε στις 25 Απριλίου του 1974, ημέρα του περίφημου πραξικοπήματος του Κινήματος των Ενόπλων Δυνάμεων (Movimiento das Forcas Armadas - MFA), που έμεινε γνωστό ως «επανάσταση των γαριφάλων». Το MFA αποτελούνταν κυρίως από κατώτερους και μεσαίους αξιωματικούς, που υπηρετούσαν στις αποικίες, και οι οποίοι είχαν ήδη επαφή με τα εκεί φιλο-μαρξιστικά ανταρτικά κινήματα. Χωρίς να έχει συγκεκριμένη ιδεολογική κατεύθυνση, υποστήριζε γενικά τον εκσυγχρονισμό της πορτογαλικής οικονομίας και κοινωνίας και τον "εκδημοκρατισμό" της πολιτικής ζωής. (Από αυτήν την άποψη το MFA προσομοιάζει με αντίστοιχα κινήματα του Τρίτου Κόσμου ή των παρυφών του Πρώτου, που ανέλαβαν την ευθύνη του εκσυγχρονισμού των χωρών τους, ελλείψει ισχυρής αστικής τάξης.) Τα στελέχη του περιλάμβαναν από οπαδούς του δεξιού στρατηγού Σπινόλα μέχρι υποστηρικτές του φιλο-κομμουνιστή συνταγματάρχη Γκονσάλβες, που επιθυμούσαν το τέλος των αποικιακών πολέμων και τον εκσυγχρονισμό της μητροπολιτικής οικονομίας. Πολλοί από αυτούς πίστευαν ότι ήταν αναγκαίος κάποιου είδους "σοσιαλισμός" για την επίτευξη αυτού του στόχου και για την υποστήριξη του "λαού". Μεταξύ των τελευταίων βρισκόταν και η ομάδα του ταγματάρχη Οτέλο ντε Καρβάλιο, οργανωτή του πραξικοπήματος της 25ης Απριλίου και αργότερα διοικητή της στρατιωτικής αστυνομίας Copcon,

ο οποίος σταδιακά αποστασιοποιήθηκε από την πλειοψηφία των αξιωματικών του MFA, εμφανιζόμενος ως "εκπρόσωπος" της πορτογαλικής άκρας αριστεράς.

Αμέσως μετά την εκδήλωση του πραξικοπήματος του MFA, οι ανώτεροι στρατιωτικοί συμφώνησαν στην ανατροπή του καθεστώτος, με αντάλλαγμα την ανάληψη της ηγεσίας από δύο δικούς τους ανθρώπους, τον στρατηγό Σπινόλα στη θέση του προέδρου της Δημοκρατίας και τον στενό του συνεργάτη Πάλμα-Κάρλος στη θέση του πρωθυπουργού. Στο νέο «Συμβούλιο του Κράτους» προστέθηκαν στελέχη του MFA και εκπρόσωποι όλων σχεδόν των πολιτικών κομμάτων, από χριστιανοδημοκράτες μέχρι κομμουνιστές. Η έδρα της μισητής μυστικής αστυνομίας (PIDE) περικυκλώθηκε από τον εξεγερμένο πληθυσμό και τα στελέχη της κατάφεραν να γλιτώσουν το λιντσάρισμα μόνο χάρη στη μεσολάβηση εκπροσώπων του Κομμουνιστικού Κόμματος (PCP). Στους επόμενους μήνες σημειώθηκε ένα αυθόρμητο κύμα απεργιών και καταλήψεων επιχειρήσεων και γαιών σε ολόκληρη τη χώρα, από εργαζόμενους και αγρότες που διεκδικούσαν αυξήσεις στους μισθούς, αυτοδιαχείριση στους χώρους εργασίας και τιμωρία στελεχών του φασιστικού καθεστώτος. Οι κινητοποιήσεις οδήγησαν στην παραίτηση του Πάλμα-Κάρλος και στην αντικατάστασή του από τον Γκονσάλβες, ο οποίος κρίθηκε ως ικανότερος να χειριστεί την αναταραχή, λόγω της συνεργασίας του με το PCP. Από την πλευρά του, το PCP αντιτάχθηκε στις ανεξέλεγκτες απεργίες και στις καταλήψεις εργοστασίων, χαρακτηρίζοντάς τες «αντιδραστικές».

Το απεργιακό κύμα φάνηκε να επιβεβαιώνει τους φόβους των οπαδών του Σπινόλα και τμημάτων της αστικής τάξης ότι το MFA και τα επίσημα αριστερά κόμματα δεν μπορούσαν να ελέγξουν τους προλετάριους. Επιπλέον, η κυβέρνηση Γκονσάλβες αναγνώρισε τον Ιούλιο την ανεξαρτησία της Γουινέας Μπισάου, και απειλούσε να κάνει το ίδιο με τις πολύ πλουσιότερες αποικίες της Μοζαμβίκης και της Αγκόλας. Σε μία απεγνωσμένη τους προσπάθεια, οι δεξιοί στρατιωτικοί προσπάθησαν να αντιστρέψουν την κατάσταση: αρχικά συνέλαβαν τους Γκονσάλβες και Καρβάλιο, και στη συνέχεια προσπάθησαν να οργανώσουν διαδήλωση της "σιωπηρής πλειοψηφίας", δηλαδή της δεξιάς, που θα υποστήριζε το αντι-πραξικόπημα της 29ης Σεπτεμβρίου.

Η άμεση απάντηση των εξεγερμένων αγροτών και εργατών ήταν να στήσουν οδοφράγματα σε όλες τις επαρχίες της χώρας, κάνοντας έτσι αδύνατη οποιαδήποτε μετακίνηση στρατιωτικών δυνάμεων. Ακολούθησε η παραίτηση του Σπινόλα και η αντικατάστασή του από τον μετριοπαθή στρατιωτικό Κόστα Γκόμες.

Η στροφή προς τα αριστερά

Υπό τις συνθήκες αυτές το νέο καθεστώς στράφηκε προς τα αριστερά: αποφάσισε την εθνικοποίηση των επιχειρήσεων που προχωρούσαν σε μαζικές απολύσεις ή εκείνων που τα αφεντικά τους είχαν καταφύγει στο εξωτερικό (κυρίως στη Βραζιλία, όπου είχαν ήδη βρει καταφύγιο ο Καετάνο, ο Σπινόλα και άλλοι δεξιοί πολιτικοί και στρατιωτικοί)· πήρε μέτρα εις βάρος των τσιφλικάδων· δημοσίευσε το «μεταβατικό οικονομικό πρόγραμμα», που προέβλεπε προνομιακή συμμετοχή του κράτους στη βαριά βιομηχανία· αναγνώρισε την ανεξαρτησία της Αγκόλας και του Πράσινου Ακρωτηρίου· συγχρόνως, το MFA διακήρυξε ότι το «σοσιαλίζων πρόγραμμά του θα γινόταν σταδιακά σοσιαλιστικό». Τον Ιανουάριο του 1975 η κυβέρνηση προχώρησε στην αντικατάσταση των παλιών συντεχνιακών συνδικάτων από έναν νέο, ενιαίο φορέα, την Intersindical (αντίστοιχη με την ΓΣΕΕ). Η κίνηση αυτή, που έγινε δεκτή με μαζικές διαδηλώσεις υποστήριξης από την πλευρά των εργαζομένων, σήμαινε διαφορετικά πράγματα για τον κάθε ενδιαφερόμενο: η Δύση –πολιτικοί και μμε– την αντιμετώπισε ως προοίμιο της κατάληψης της εξουσίας από το PCP. Για το τελευταίο και την αριστερή πτέρυγα του MFA, η Intersindical αποτελούσε έναν τρόπο ελέγχου του συνδικαλιστικού κινήματος, ακόμα κι αν αυτό σήμαινε, ενδεχομένως, την ενίσχυση για κάποιο διάστημα των εργατικών αγώνων. Για τους ίδιους ακριβώς λόγους, το Σοσιαλιστικό Κόμμα (PSP) κράτησε αρνητική στάση. Οι οργανώσεις της άκρας αριστεράς θεώρησαν ότι η ίδρυση της Intersindical σήμαινε τον ενταφιασμό του παλιού σαλαζαρικού συνδικαλισμού, και συνεπώς το οριστικό χτύπημα στο φασισμό. Σε κάθε περίπτωση, το ζήτημα έγινε γρήγορα δευτερεύων, με τη συγκρότηση και λειτουργία των εργατικών συμβουλίων από τους ίδιους τους εξεγερμένους εργαζόμενους.

Η επόμενη αναμέτρηση μεταξύ των διαφορετικών τάσεων στο

εσωτερικό του στρατού πραγματοποιήθηκε στις 11 Μαρτίου του 1975, όταν οι σπινολικοί στρατιωτικοί επιχείρησαν ένα ακόμα πραξικόπημα. Για άλλη μια φορά, εργάτες και αγρότες κατέλαβαν τους σημαντικότερους οδικούς και σιδηροδρομικούς κόμβους εμποδίζοντας οποιαδήποτε στρατιωτική κινητοποίηση. Μία μονάδα αλεξιπτωτιστών, που είχε αναλάβει να καταλάβει στρατηγικά σημεία της Λισαβόνας, αρνήθηκε τελικά να δράσει. Την επόμενη μέρα οι τραπεζοϋπάλληλοι κατέλαβαν τις ιδιωτικές τράπεζες απαιτώντας την άμεση εθνικοποίησή τους, αίτημα που το MFA έσπευσε να υιοθετήσει. Ακολούθησε μεγάλη έξοδος των Πορτογάλων καπιταλιστών από τη χώρα με κατεύθυνση – και πάλι– τη Βραζιλία.

Η κλιμάκωση της επαναστατικής κρίσης

Οι επόμενοι μήνες μέχρι το πραξικόπημα της 25ης Νοεμβρίου αποδείχτηκαν οι πιο κρίσιμοι για την εξέλιξη της επανάστασης και, ταυτόχρονα, για την καταστολή της. Σ' αυτήν την περίοδο οι καταλήψεις εργοστασίων, γης και άδειων σπιτιών γενικεύτηκαν. Δεν επρόκειτο για μία ενορχηστρωμένη προσπάθεια για την κατάληψη της εξουσίας από το PCP και την αριστερή πτέρυγα του MFA, όπως κινδυνολογούσαν ο αρχηγός του PSP Μάριο Σοάρες, ο επικεφαλής της αμερικανικής διπλωματίας Χένρι Κίσινγκερ και οι παράγοντες της ΕΟΚ, μαζί με τα δυτικά μμε. Το κίνημα των καταλήψεων και της αυτοδιαχείρισης ήταν αποτέλεσμα της εγκατάλειψης των επιχειρήσεων από τα αφεντικά που έφευγαν πανικόβλητα από τη χώρα· οι εργαζόμενοι αποφάσισαν να λειτουργήσουν μόνοι τους –ή μαζί με τους εκπροσώπους του νέου καθεστώτος– τις επιχειρήσεις, για να ζήσουν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους. Παρομοίως, οι ακτήμονες αγρότες του νότου κατέλαβαν τα λατιφούντια, που είχαν εγκαταλειφθεί από τους μεγαλογαιοκτήμονες και τα τσιράκια τους, βάζοντας τέλος σε έναν "αναχρονισμό" για την –Ευρωπαϊκή τουλάχιστον– αγροτική οικονομία. Οι καταλήψεις στέγης ανταποκρίθηκαν σε μία τεράστια ζήτηση, που είχε προκληθεί από την επιστροφή χιλιάδων μεταναστών από τη Δυτική Ευρώπη και την άφιξη αποίκων από την Αφρική. Επιπλέον, η επιλογή της αυτοδιαχείρισης

των εργασιακών χώρων βασίστηκε στις παραδόσεις του πάλαι ποτέ αναρχοσυνδικαλιστικού κινήματος, το οποίο αναβίωσε, με άλλες συνήθως εκφάνσεις, την περίοδο αυτή.

Μία από τις πολυσυζητημένες περιπτώσεις κατάληψης επιχείρησης και λειτουργίας της από τους εργαζόμενους ήταν αυτή της φιλο-σοσιαλιστικής εφημερίδας *Republica*. Όταν τον Ιούλιο του 1975 ο εκδότης της εφημερίδας αρνήθηκε τον έλεγχο της έκδοσης από το εργατικό συμβούλιο των τυπογράφων, το τελευταίο κατέλαβε τα γραφεία της και αποφάσισε να επιβάλει τη θέση του μονομερώς. Το MFA αναγκάστηκε τελικά να καλύψει τους τυπογράφους της εφημερίδας ερχόμενο σε σύγκρουση με τους Σοσιαλιστές, οι οποίοι κατήγγειλαν την κατάληψη ως προσπάθεια των Κομμουνιστών να ελέγξουν τον Τύπο, παρ' όλο που το εργατικό συμβούλιο της εφημερίδας δεν είχε καμία σχέση με το PCP. Η εκδοχή αυτή υιοθετήθηκε αμέσως από τα δυτικοευρωπαϊκά και βορειοαμερικανικά μμε, ενώ ο Κίσσιγκερ και η αμερικανική διπλωματία έκαναν λόγο για προσπάθεια ελέγχου του καθεστώτος από το PCP, και προειδοποιούσαν την ΕΣΣΔ ότι ενδεχόμενη προσπάθειά της να διεισδύσει στην Πορτογαλία –η οποία παρέμενε μέλος του ΝΑΤΟ– θα μπορούσε να οδηγήσει σε σύγκρουση των δύο στρατιωτικών συνασπισμών. Η Μόσχα συμβούλευσε την πορτογαλική κυβέρνηση να μείνει στο ΝΑΤΟ, προκειμένου να μην διαταραχτεί η πολιτική ισορροπία στην Ευρώπη, θέση με την οποία συμφωνούσαν ούτως ή άλλως και οι περισσότεροι από τους Πορτογάλους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες.

Ωστόσο, η Δύση εξακολούθησε να χρησιμοποιεί το φόβητρο της κομμουνιστικής επικράτησης στην Πορτογαλία και άρχισε να εξοπλίζει τα δεξιά και συντηρητικά στοιχεία της πορτογαλικής πολιτικής σκηνής και του στρατού. Το επιχείρημά της ότι οι Κομμουνιστές σχεδίαζαν την κατάληψη της εξουσίας σε συνεργασία με το MFA, δεν είχε καμία σχέση με την πραγματικότητα, όχι μόνο γιατί οι πρώτοι δεν είχαν τέτοια πρόθεση, αλλά και επειδή το Κίνημα των Ενόπλων Δυνάμεων κάθε άλλο παρά ενιαία δύναμη συνιστούσε. Η διάσταση στο εσωτερικό του έγινε φανερή κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, όταν το Κίνημα παρουσίασε τρεις διαφορετικές θέσεις: η πρώτη εκφράστηκε από τον Μέλο Αντούνες και την «ομάδα των εννέα» και υποστήριζε

μία κρατικιστική-τεχνοκρατική λύση για την Πορτογαλία· η δεύτερη, που εκφράστηκε από τον Βάσκο Γκονσάλβες, τάχθηκε υπέρ του γραφειοκρατικού-σταλινικού μοντέλου και έτυχε της υποστήριξης του PCP· και η τρίτη από τον Οτέλο ντε Καρβάλιο, ο οποίος πρότεινε τη σταδιακή εφαρμογή αμεσοδημοκρατικού ελέγχου της παραγωγής και διοίκησης από τους εργαζόμενους της χώρας, σε συνεργασία όμως με την προοδευτική πτέρυγα των ενόπλων δυνάμεων· επρόκειτο για την περισσότερο ετερογενή και ολιγάριθμη ομάδα, που είχε μαζί της τις δυνάμεις της άκρας αριστεράς. Η σύγκρουση μεταξύ των τριών αυτών διαφορετικών προσεγγίσεων έγινε εντονότερη στα μέσα Ιουλίου, μετά την αποχώρηση των Σοσιαλιστών και των δεξιών συμμάχων τους από την κυβέρνηση και την έναρξη της αντεπανάστασης με την υποστήριξη των ΗΠΑ. Κι ενώ στο νότο το MFA ανακοίνωνε την κρατικοποίηση όλων των λατιφουντίων, στον συντηρητικό βορρά οι δεξιές δυνάμεις άρχισαν να επιτίθενται εναντίον γραφείων αριστερών κομμάτων και κέντρων εργατικών συμβουλίων. Η χώρα βρισκόταν στα πρόθυρα εμφυλίου πολέμου, κι αυτό ήταν κάτι που ούτε το MFA ούτε οι δυνάμεις της αριστεράς ήταν έτοιμες να αντιμετωπίσουν. Την ίδια περίοδο οι καπιταλιστές της Δύσης κινητοποίησαν όλες τους τις δυνάμεις –χωρίς να αποκλείσουν τη στρατιωτική επέμβαση– για να πλήξουν τους Πορτογάλους προλετάριους: Οι ξένες επενδύσεις σταμάτησαν, οι δυτικές τράπεζες βοήθησαν τους Πορτογάλους καπιταλιστές να βγάλουν τις καταθέσεις τους από τη χώρα, με σκοπό να πλήξουν το εσκούδο· η αυξανόμενη ανεργία στη Γερμανία και τη Γαλλία ανάγκασε χιλιάδες Πορτογάλους μετανάστες να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, μειώνοντας έτσι τα εμβάσματα, που στο παρελθόν είχαν φανεί τόσο χρήσιμα στην οικονομία της χώρας. Έτσι, η οικονομία της Πορτογαλίας βρέθηκε σε χαώδη κατάσταση με την ανεργία να φτάνει το 11%, τις επενδύσεις να έχουν πέσει κατά 71% μέσα σ' ένα χρόνο, και την παραγωγή να έχει πέσει τουλάχιστον κατά 10%, εξαιτίας της συνεχούς κινητοποίησης του εργατικού πληθυσμού, της φυγής των διευθυντών και των τεχνοκρατών, της έλλειψης απαραίτητων υλικών και της χρεοκοπίας εκατοντάδων μικρών ή μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

Η ήττα της εξέγερσης

–

Υπό τις συνθήκες αυτές οι Σοσιαλιστές μαζί με τους δεξιούς συμμάχους τους και την «ομάδα των εννέα» στο εσωτερικό του MFA κατάφεραν μία τακτική πολιτική νίκη οδηγώντας τον Γκονσάλβες σε παραίτηση, στις 29 Αυγούστου, και αναλαμβάνοντας την κυβέρνηση με επικεφαλής τον δεξιό ναύαρχο Πινέιρο ντε Αζεβέντο. Αυτή η πολιτική νίκη της δεξιάς εις βάρος της αριστεράς δεν σήμαινε σε καμία περίπτωση και την επικράτησή της εις βάρος των εργατικών κινητοποιήσεων και των συμβουλίων στα εργοστάσια, τα στρατόπεδα και τις γειτονιές· αντίθετα, στους επόμενους τρεις μήνες οι κινητοποιήσεις εργατών και στρατιωτών δεν έγιναν απλώς περισσότερο δυναμικές, αλλά προσπάθησαν για πρώτη φορά να απεμπλακούν τόσο από το PCP όσο και από το MFA. Τη εποχή εκείνη συγκροτείται η κίνηση «Στρατιώτες Ενωμένοι για τη Νίκη» (SUV), που θα θέσει το ζήτημα της διάλυσης του αστικού στρατού και της δημιουργίας λαϊκών πολιτοφυλακών από εργάτες και στρατιώτες· οι δεύτεροι θα προχωρήσουν στην κατάληψη στρατιωτικών μονάδων και στην ανάληψη της στρατιωτικής διοίκησης από τους ίδιους· και θα αναγκάσουν τους αριστερούς του MFA, ακόμα και τον ήρωα της πορτογαλικής άκρας αριστεράς Καρβάλιο, να τους κατηγορήσουν ως «αντεπαναστάτες».

Στις αρχές Νοεμβρίου η κατάσταση κάθε άλλο παρά ελεγχόμενη από την κυβέρνηση ήταν. Οι δραστηριότητες της SUV, οι καταλήψεις εργοστασίων και οι απεργιακές κινητοποιήσεις συνεχίζονταν, και μέσα σε δύο εβδομάδες δύο διαδηλώσεις 100.000 και 200.000 εργαζομένων στη Λισαβόνα ανάγκασαν τον πρωθυπουργό Αζεβέντο να παραχωρήσει αυξήσεις στους μισθούς της τάξης του 40%, ενώ ο Καρβάλιο που κλήθηκε να διαλύσει μία συγκέντρωση βάδισε τελικά επικεφαλής μίας αντικυβερνητικής πορείας προς το πρωθυπουργικό μέγαρο. Στη συνέχεια η κυβέρνηση αποφάσισε τη διάλυση της Copcon, προκειμένου να αποδυναμώσει τα ακροαριστερά στοιχεία στο στράτευμα. Παρά τις αντιδράσεις των στρατιωτών, η Copcon διαλύθηκε και μαζί με αυτήν πολλοί αριστεροί αξιωματικοί εκδιώχτηκαν από το στράτευμα.

Στις 25 Νοεμβρίου το PCP, σε συνεργασία με αριστερούς αξιωματικούς του MFA έκαναν μία τελευταία προσπάθεια να

καταλάβουν στρατιωτικά τη Λισαβόνα και να εμποδίσουν την τελική επικράτηση των δεξιών δυνάμεων: ομάδες αλεξιπτωτιστών κατέλαβαν τέσσερις αεροπορικές βάσεις της πρωτεύουσας. Ακολούθησαν δύο μέρες έντασης, κατά τις οποίες το PCP και η άκρα αριστερά παρουσιάστηκαν έτοιμες να ξεκινήσουν τον εμφύλιο πόλεμο. Τελικά όμως το PCP, βλέποντας ότι ο συσχετισμός δυνάμεων ήταν εις βάρος του, εγκατέλειψε την προσπάθεια. Οι αλεξιπτωτιστές παραδόθηκαν και κηρύχτηκε στρατιωτικός νόμος από τον επικεφαλής των συντηρητικών στρατιωτικών Ραμάλιο Εάνες. Σε αντάλλαγμα, η κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι το PCP ήταν απολύτως απαραίτητο για την ανοικοδόμηση της Πορτογαλίας, συνεπώς τα στελέχη του δεν θα διώκονταν. Διώξεις δέχτηκαν μονάχα ακροαριστεροί αξιωματικοί, ανάμεσά τους και ο Καρβάλιο, στρατιώτες και εργαζόμενοι, που κατά τη διάρκεια της κρίσης είχαν αναμιχθεί ανοικτά στην προσπάθεια ανατροπής της κυβέρνησης, βασισμένοι στην υποστήριξη των Κομμουνιστών.

Κατά τη διάρκεια των επόμενων μηνών εκατοντάδες αριστεροί αξιωματικοί εκδιώχτηκαν από το στράτευμα· τα στελέχη του PCP και της άκρας αριστεράς στους εργασιακούς χώρους απομονώθηκαν· αρκετές από τις παραχωρήσεις προς τους προλετάριους εργάτες και αγρότες αποσύρθηκαν. Οι κινητοποιήσεις δεν σταμάτησαν, αλλά αντιμετωπίζονταν πλέον διαφορετικά από τις στρατιωτικές και αστυνομικές δυνάμεις, που η κυβέρνηση είχε καταφέρει να ελέγχει (σε μία διαδήλωση στις 31 Δεκεμβρίου η «Δημοκρατική Φρουρά» πυροβόλησε εναντίον του πλήθους σκοτώνοντας τρία άτομα). Τα εργατικά συμβούλια εξαφανίστηκαν λόγω του κλίματος υποχώρησης ή ενσωματώθηκαν στην κρατική ή ιδιωτική διοίκηση των επιχειρήσεων. Το Φεβρουάριο του 1976, κι ενώ η κρατική καταστολή που ακολούθησε το κίνημα της 25ης Νοεμβρίου συνεχιζόταν, ψηφίστηκε το νέο σύνταγμα. Αν και στο ύφος του παρέμενε "προοδευτικό", δεν υπήρχε καμία αμφιβολία ότι εξυπηρετούσε τις δυνάμεις που είχαν επικρατήσει. Στις εκλογές του Απριλίου επιβεβαιώθηκε η "αποκατάσταση της τάξης": Ο Ραμάλιο Εάνες εκλέχτηκε πρόεδρος της Δημοκρατίας και ο Καρβάλιο ήρθε δεύτερος με 17%· οι Σοσιαλιστές σχημάτισαν κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Μάριο Σοάρες. Η επανάσταση στην Πορτογαλία είχε ηττηθεί.

–

Até sempre!

Αν μας ενδιαφέρει η επαναστατική διαδικασία στην Πορτογαλία πριν 30 χρόνια δεν είναι για "καθαρά" ιστορικούς λόγους. Σηματοδοτεί πράγματι μια εποχή που έχει "τελειώσει": ενός κόσμου μοιρασμένου ανάμεσα σε δύο μπλοκ εξουσίας, που ήταν ικανά να ελέγχουν τις εξελίξεις στις ζώνες επιρροής τους και να επιβάλλουν τα συμφέροντά τους. Ικανά στο βαθμό που μπορούσαν να "καθοδηγούν" –και να χαλιναγωγούν– τις κοινωνικές δυνάμεις που δρούσαν. Η περίπτωση της Πορτογαλίας είναι χαρακτηριστική: Το Κομμουνιστικό Κόμμα προερχόταν από μια μακρόχρονη παρανομία, η οποία συνέτεινε τόσο στην ιδεολογική του απολίθωση (σταλινική "ορθοδοξία" παρόμοια με αυτήν του ελληνικού ΚΚ, σε μια περίοδο που τα μεγάλα ευρωπαϊκά ΚΚ –ιταλικό, ισπανικό, γαλλικό– είχαν στραφεί στον ευρωκομμουνισμό), όσο και στην ενίσχυση των δεσμών και εξαρτήσεών του από τη Μόσχα· εξαρτήσεις που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της κατάστασης. Η σύμπλευση του ΚΚ με τα διεθνή στρατηγικά συμφέροντα της ΕΣΣΔ και η ταυτόχρονη αποδοχή ότι η Πορτογαλία «ανήκει στη Δύση» οδήγησαν κυριολεκτικά στο ξεπούλημα της πορτογαλικής επανάστασης: Η "ανεξαρτησία" της Αγκόλας και της Μοζαμβίκης (η πρόσδεσή τους στο σοβιετικό άρμα) υπήρξε το αντάλλαγμα για το φρενάρισμα της επαναστατικής διαδικασίας και τη συμβολή στην αποκατάσταση της τάξης στην Πορτογαλία.

Ωστόσο, αν τέτοια στρατηγικά παίγνια εξελίσσονται στο μακροπολιτικό επίπεδο του συνεχούς της ιστορίας, ένας ογδοντάχρονος επαναστάτης –ο Α. Σούχυ στο κείμενο που ακολουθεί– επιλέγει να εστιάσει στις "μικρές" στιγμές της πορτογαλικής εμπειρίας. Εκεί που οι «νικημένοι της ιστορίας» φτάνουν από υπόγειες διαδρομές, ανώνυμοι και τ' όνομά τους είναι τομή, ανοιχτή και μέσα της φωσφορίζουν όλες οι ήττες, και τίποτα δεν έχει πάει χαμένο, φέρνουν την ίδια πείσμονα αξιοπρέπεια και τον ίδιο πόθο για ελευθερία, και μιλούν σε πρώτο (αδιάρρηκτα ενικό-πληθυντικό) πρόσωπο. Μέχρι πάντα.

–

Βιβλιογραφία:

Jaime Semprun, *Κοινωνικός πόλεμος στην Πορτογαλία* (μτφρ. Θ. Μιχαήλ), Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1975.
Κίνημα Ενόπλων Δυνάμεων Πορτογαλίας, *Ιδεολογικά, πολιτικά, οργανωτικά και στρατιωτικά κείμενα* (μτφρ. Ε. Αλεξιάδου), Κάλβος, 1981.
Οτέλο Σαράιβα ντε Καρβάλιο, *Η δίκη του στρατηγού των γαρυφάλλων. Κατηγορία και υπεράσπιση στο Μονσάντο* (μτφρ. Β. Σαραντάκος), Στοχαστής, 1988.
Loren Goldner, *Ubu Saved from Drowning: Class Struggle and Statist Containment in Portugal and Spain, 1974-1977*, Queequeg Publications, 2000, και στο http://www.left-dis.nl/uk/goltab.htm

–

Το «Πορτογαλία 1975: Λουζιτανικές επαναστατικές εμπειρίες» είναι το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου Προσοχή αναρχικός! – Μια ζωή για την ελευθερία – Πολιτικές αναμνήσεις *του Αουγκουστίν Σούχυ.*[7] *Ο Σούχυ (Ράτιμπορ Σιλεσίας 1892 – Μόναχο 1981) ήταν ένας από τους πιο γνωστούς υποστηρικτές του αναρχοσυνδικαλισμού. Μεγάλωσε σε οικογένεια σοσιαλδημοκρατών, γνώρισε πολύ νέος τις ιδέες του σοσιαλισμού κι επηρεάστηκε από τα γραπτά των Λαντάουερ, Στίρνερ, Ντύριγκ και Κροπότκιν. Υπήρξε μαθητής του Γκούσταβ Λαντάουερ στο Βερολίνο το 1911 και αρνητής στράτευσης σε καιρό πολέμου το 1914. Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου έζησε εξόριστος στη Σουηδία (απ' όπου απελάθηκε) και τη Δανία (όπου φυλακίστηκε). Επιστρέφοντας στο Βερολίνο το 1919 συμμετείχε στην αναρχοσυνδικαλιστική οργάνωση F.A.U. (Freie ArbeiterUnion, Ελεύθερη Ένωση Εργατών) και αρθρογραφούσε στην εβδομαδιαία εφημερίδα* Der Syndikalist *(Ο συνδικαλιστής). Το 1921 συμμετείχε στο ιδρυτικό συνέδριο της Διεθνούς Ένωσης Εργατών (Ι.Α.Α. – Αναρχοσυνδικαλιστική Διεθνής) και υπήρξε γραμματέας της ως το 1933 μαζί με τον Ρούντολφ Ρόκερ και τον Αλεξάντερ Σαπίρο. Μετά τον εμπρησμό του Ράιχσταγκ το 1933 αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το Βερολίνο κι εγκαταστάθηκε στη Γαλλία. Το 1936 βρέθηκε στην Ισπανία δύο εβδομάδες πριν την έναρξη του εμφυλίου πολέμου. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου ήταν υπεύθυνος πληροφόρησης εξωτερικού της αναρχοσυνδικαλιστικής C.N.T. και εξωτερικός πολιτικός σύμβουλος. Το 1939, λίγο πριν την είσοδο των στρατευμάτων του Φράνκο στη Βαρκελώνη, κατέφυγε στη Γαλλία, όπου και φυλακίστηκε με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1941, καθώς τα γερμανικά στρατεύματα καταλάμβαναν τη Γαλλία, απέδρασε και το 1942 έφτασε μέσω Καζαμπλάνκας στο Μεξικό, όπου έζησε ως το 1948 αρθρογραφώντας και δίνοντας διαλέξεις σε όλη τη χώρα. Έγραψε αναρίθμητα άρθρα και βιβλία στα γερμανικά, τα σουηδικά και τα ισπανικά. Ταξίδεψε στη Ρωσία (1920), στη Γαλλία (1921), στην Αργεντινή και στην Ουρουγουάη (1929), στην Ισπανία (1931), στη Σουηδία (1933, 1961, 1977), στην Κούβα (1949), στο Ισραήλ (1951), στις Η.Π.Α. (1952, 1976), στον Καναδά (1976), στη Λατινική Αμερική από το Μεξικό ως τη Χιλή (1958-59), στην Τζαμάικα, στην Ονδούρα και στη Βενεζουέλα (1963-66), στη Γερμανία και στην Αυστρία (1961-62), στη Μαδαγασκάρη (1962), στην Αιθιοπία (1966) και στην Πορτογαλία (1975). Στα ελληνικά έχουν κυκλοφορήσει τα βιβλία του* Κολλεκτιβισμός και Αυτοδιαχείριση στην Ισπανία (1936-39) *από τις εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος και* Οι μάχες του Μάη του 1937 στην επαναστατημένη Βαρκελώνη *από τις εκδόσεις Άρδην. Κείμενά του περιέχονται ακόμη στο βιβλίο του Sam Dolgoff* Αναρχικές κολλεκτίβες *που εκδόθηκε από τη Διεθνή Βιβλιοθήκη.*

---

[7] Augustin Souchy, *Vorsicht Anarchist!, Ein Leben fuer die Freiheit, Politische Erinnerungen*, 5η έκδοση: Trotzdem Verlag, 1985, (1η έκδοση: Sammlung Luchterhand, 1977).

Augustin Souchy

Πορτογαλία 1975:
Λουζιτανικές επαναστατικές εμπειρίες

Από την πολιτική στην κοινωνική επανάσταση

Όταν πέρασα το κατώφλι των ογδόντα χρόνων, σκέφτηκα αναγκαστικά ότι θα έπρεπε να βρω μια μόνιμη κατοικία. Πού όμως; Πατρίδα μου ήταν ο κόσμος όλος και οικογένειά μου η ανθρωπότητα. Για μισό αιώνα αναζήτησα την ελευθερία στη μισή υδρόγειο με διαβατήρια τεσσάρων διαφορετικών κρατών, κηρύσσοντας την ελευθερία. Ένιωθα σπίτι μου στο Βερολίνο και στη Στοκχόλμη, στο Παρίσι και στη Βαρκελώνη, στο Μεξικό και στη Νέα Υόρκη, παντού όπου είχα φίλους. Θα μπορούσα να είχα βρει τη γαλήνη στη Γκερναβάκα, το μέρος με το πιο ευχάριστο κλίμα. Όμως η ιδιοσυγκρασία μου δεν μου το επέτρεψε. Ήταν η μοίρα, το πεπρωμένο, η τύχη ή ήταν τα άστρα που με οδήγησαν στο Μόναχο; Ο ινδιάνος του Μεξικού θα απαντούσε στην ερώτηση αυτή με το στερεότυπο "quien sabe", το ερωτηματικό "ποιος ξέρει". Κάθε απάντηση, που πιστεύει κανείς ότι είναι η σωστή, προκαλεί νέα ερωτήματα. Με απασχολούσε προσωπικά λιγότερο το "πού" και περισσότερο το "τι". Ήθελα να καταγράψω σε ένα βιβλίο τις εμπειρίες και τις γνώσεις μου από δύο δεκαετίες στη Λατινική Αμερική. Το 1974 κυκλοφόρησε στη Φραγκφούρτη το βιβλίο μου *Λατινική Αμερική – μεταξύ στρατηγών, campesinos και επαναστατών*. Εντωμεταξύ δεν εγκατέλειψα τη ζωή του οδοιπόρου: ταξίδεψα για διαλέξεις στη Γερμανία, την Αυστρία και τη Σουηδία. Το 1975 ταξίδεψα με σκοπό την κοινωνικοπολιτική ενημέρωσή μου στην Πορτογαλία, όπου η πολιτική επανάσταση εξελισσόταν ολοένα και περισσότερο σε κοινωνική επανάσταση. Σαν παλιός ερευνητής της επαναστατικής ιστορίας έπρεπε να γνωρίσω καλύτερα αυτήν την εξελικτική φάση.

Λουζιτανία ήταν το όνομα που έδωσαν οι Ρωμαίοι στο δυτικό τμήμα της ιβηρικής χερσονήσου, που σήμερα ονομάζεται Πορτογαλία. Εδώ, στις 25 Απριλίου του 1974 ανατράπηκε μια δικτατορία, που είχε την εξουσία για περισσότερο από τέσσερις δεκαετίες και ξεκίνησε μια επανάσταση, η οποία έθεσε στόχο της την πραγμάτωση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Είναι αξιοσημείωτο ότι η επανάσταση αυτή δεν ήταν μαρξιστική. Οι πρωτεργάτες της δεν ήταν προλετάριοι αλλά στρατιωτικοί: στρατηγοί και αξιωματικοί με τα τάγματά τους. Οι διάφοροι ελιγμοί που χρειάστηκε να γίνουν στην πορεία προς την πολιτική δημοκρατία, λόγω επανειλημμένων αποτυχημένων πραξικοπημάτων από δεξιά και αριστερά, έχουν περιγραφεί αναλυτικά από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και γι' αυτό δεν χρειάζεται να περιγραφούν και εδώ. Η πολιτική επανάσταση από τα πάνω άνοιξε το δρόμο για ριζοσπαστικές αλλαγές της κοινωνικοοικονομικής δομής από τα κάτω, που αντιστοιχούσαν στα αιτήματα του αλλοτινού αναρχοσυνδικαλιστικού εργατικού κινήματος της Πορτογαλίας. Στις αλλαγές αυτές θα αναφερθώ εδώ με βάση τις προσωπικές μου εντυπώσεις.

Η απαλλοτρίωση των εμπορευμάτων και η κατάληψη των εργοστασίων καθώς και η επακόλουθη μετατροπή τους σε συνεταιρισμούς παραγωγής παρουσιάστηκε ως έργο των κομμουνιστών. Επρόκειτο για παραπλάνηση – σε ένα βαθμό απολύτως συνειδητή. Η άμεση δράση των Πορτογάλων εργατών και χωρικών δεν είχε τίποτα κοινό με τον κρατικό κομμουνισμό τύπου Μόσχας. Ήταν περισσότερο η πραγμάτωση στόχων που είχαν διατυπωθεί από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας στα συνέδρια και τις διασκέψεις της αναρχοσυνδικαλιστικής Γενικής Συνομοσπονδίας Εργασίας C.G.T. (Confederacao General do Trabalho): «Θεωρούμε απαραίτητη την απαλλοτρίωση των μέσων παραγωγής. Τα μέσα παραγωγής πρέπει να περάσουν στα χέρια των παραγωγών, μοναδικοί διαχειριστές τους πρέπει να είναι τα συμβούλια, τα προϊόντα πρέπει να διανέμονται δίκαια από τα συνδικάτα».

Αυτά γράφει μια απόφαση της πορτογαλικής C.G.T. το 1919. Ένα χρόνο αργότερα το συνδικαλιστικό συνέδριο εργατών γης διακηρύσσει, σύμφωνα με το πνεύμα του Μπακούνιν και του Κροπότκιν, πως «όλες οι

αγροτικές ιδιοκτησίες θα πρέπει να παραχωρηθούν στις ελεύθερες κοινότητες και στα συνδικάτα εργατών γης για χρησιμοποίηση και εκμετάλλευση, με στόχο την βελτιστοποίηση των παραγωγικών αποτελεσμάτων και τη δίκαιη κατανομή των προϊόντων».

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Σαλαζάρ[8] τα συνδικάτα διαλύθηκαν και τα πιο αφοσιωμένα μέλη τους κυνηγήθηκαν, φυλακίστηκαν και πολλές φορές δολοφονήθηκαν. Πολλοί διέφυγαν στο εξωτερικό. Η συνδικαλιστική καθημερινή εφημερίδα *A Batalha* απαγορεύτηκε. Αλλά ακόμη και μετά τη διάλυση των συνδικαλιστικών οργανώσεων το πνεύμα του κινήματος εξακολουθούσε να ζει, κι αυτό το πνεύμα ήτανε που ήρθε στο προσκήνιο μετά την καταπίεση πολλών δεκαετιών.

Τα νέα για καταλήψεις εργοστασίων και ιδρύσεις συνεταιρισμών μου θύμιζαν την κολλεκτιβοποίηση στην Ισπανία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, την οποία είχα γνωρίσει από κοντά με τα ίδια μου τα μάτια. Δεν είχα τον παραμικρό δισταγμό να αποδεχτώ την πρόσκληση των σουηδών συνδικαλιστών να συμμετέχω σε ένα ομαδικό εκπαιδευτικό ταξίδι στην Πορτογαλία. Η υποψία μου ότι η μετατροπή των ιδιωτικών επιχειρήσεων σε συνεταιρισμούς δεν έγινε με τις ντιρεκτίβες του Κομμουνιστικού Κόμματος, αλλά ξεπήδησε από το πνεύμα και την πρωτοβουλία του εργαζόμενου λαού, επιβεβαιώθηκε. Το εναρκτήριο λάκτισμα δόθηκε, όπως και παλιότερα στην Ισπανία, από τα κάτω και ξεκίνησε από την περιφέρεια.

Το Νοέμβριο του 1975 επισκεφτήκαμε αγροτικές καλλιέργειες και εργοστάσια για να γνωρίσουμε από κοντά τις αλλαγές στις δομές ιδιοκτησίας και τις επιδράσεις τους στην οικονομία και την κοινωνική θέση του εργαζόμενου πληθυσμού. Θα μεταφέρω τις εντυπώσεις και τις εμπειρίες που αποκτήθηκαν στο ταξίδι αυτό με βάση κάποια παραδείγματα.

Praia Grande Das Arribas

Κυριακή 9 Νοεμβρίου 1975. Στα εργοστάσια της Λισαβόνας επικρατεί ησυχία. Αντίθετα, στο παραλιακό ξενοδοχείο που βρίσκεται κοντά στην πόλη –αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση εδώ και ένα χρόνο– υπάρχει μεγάλη κίνηση. Το προσωπικό έκανε τη δική του κοινωνική επανάσταση σε μικρογραφία. Ο αντιπρόσωπος της διαχείρισης αναφέρει:

«Οι διαπραγματεύσεις με τον ιδιοκτήτη κράτησαν μήνες. Απαιτήσαμε διακοπές ενός μήνα το χρόνο και δώρο χριστουγέννων ύψους ενός μισθού, έτσι όπως ισχύει ήδη σε πολλές επιχειρήσεις. Η διεύθυνση μας εξήγησε ότι κάτι τέτοιο δεν ήταν οικονομικά ανεκτό για την εταιρεία. Η επιχείρηση θα σταματούσε τη λειτουργία της κι έτσι θα χάναμε τις δουλειές μας. Στο σημείο αυτό αποφασίσαμε να παρέμβουμε δυναμικά. Μια συνέλευση της επιχείρησης αποφάσισε να πάρει το ξενοδοχείο στα χέρια της. Εκλέξαμε μια ομάδα διαχείρισης πέντε ανθρώπων. Στην αρχή εργαζόμασταν οικειοθελώς δέκα μέχρι και δώδεκα ώρες την ημέρα. Το εγχείρημά μας προβλήθηκε από το ραδιόφωνο και τον Τύπο. Πήραμε ένα δάνειο εκατό χιλιάδων εσκούδος από το υπουργείο τουρισμού. Όλοι αισθανόμασταν πιο δυνατοί λόγω των ευθυνών που αναλάβαμε.

Οι αποφάσεις σχετικά με τους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας λαμβάνονταν από τη γενική συνέλευση. Ο μηνιαίος μισθός των γυναικών αυξήθηκε από τα τρεισήμισι στα πέντε χιλιάδες εσκούδος. Υποστηρίξαμε την εξίσωση των μισθών με το σύνθημα "ίσοι μισθοί για ίση εργασία", όμως οι συνθήκες μας ανάγκασαν να διατηρήσουμε προσωρινά κάποιες διαφορές στους μισθούς. Φυσικά εγκρίναμε οι ίδιοι πλέον τις ετήσιες διακοπές ενός μήνα και το δώρο χριστουγέννων για όλους. Ξεπληρώσαμε το δάνειο μέσα σε ένα χρόνο. Εισάγαμε καινοτομίες στη διαχείριση του ξενοδοχείου. Ρίξαμε τις τιμές των δωματίων στο μισό για τη νεκρή περίοδο και την τιμή του φαγητού στο ένα τέταρτο. Χρηματοδοτήσαμε νέες επενδύσεις με προσωπικές εισφορές. Η επιτυχία ήταν τεράστια. Ο αριθμός των πελατών αυξήθηκε. Το προσωπικό έφτασε από τα εικοσιπέντε στα σαράντα άτομα και την καλοκαιρινή περίοδο μάλιστα στα σαρανταπέντε. Μέχρι τώρα δεν έχουμε μοιράσει τα κέρδη. Και το ιδιοκτησιακό καθεστώς παραμένει απροσδιόριστο. Δεν θέλουμε κρατικοποίηση της επιχείρησης. Ό,τι και να γίνει είμαστε έτοιμοι να υπερασπιστούμε τις κατακτήσεις μας.»

Το παραλιακό ξενοδοχείο Praia Grande ήταν η πρώτη αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση στην Πορτογαλία

---

[8] Αντόνιο ντε Ολιβέιρα Σαλαζάρ (1899-1970): Πορτογάλος υπουργός οικονομικών το 1928, έγινε πρόεδρος με δικτατορικές εξουσίες το 1932 και συγκρότησε ένα καθολικό-αυταρχικό κρατικό σύστημα με κάστες.

στον τομέα των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων. Αργότερα προστέθηκαν κι άλλες.[9]

Εργοστάσιο παραγωγής βιδών Florescente Lissabon

Το εργοστάσιο, ο μεγαλύτερος προμηθευτής βιδών στην Πορτογαλία, ιδρύθηκε πριν από μισό αιώνα και παραπάνω. Την εποχή της επίσκεψής μας απασχολούσε διακόσιους σαράντα εργάτες, μεταξύ αυτών και πενήντα γυναίκες. Μετά την πτώση της δικτατορίας, ακριβώς την 1η Μαΐου του 1974, οι εργάτες διέκοψαν την εργασία τους. Τα αιτήματά τους ήταν μισθολογικά. Εκλέξανε ένα εργατικό συμβούλιο με την ονομασία "Comision de Trabalhadores" (επιτροπή εργατών). Οι διαπραγματεύσεις κράτησαν μήνες. Στις 25 Φεβρουαρίου 1975 οι εργάτες κατέλαβαν το εργοστάσιο, τοποθέτησαν άοπλη περιφρούρηση και απαγόρευσαν την είσοδο στον ιδιοκτήτη και στους ανθρώπους της εμπιστοσύνης του.

Στην αρχή η κυβέρνηση και τα συνδικάτα προσπάθησαν να πείσουν τους εργάτες να επιστρέψουν το εργοστάσιο. Μάταια όμως. Αργότερα οι ανώτατες αρχές αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν την αυτοδιαχείριση. Ο λόγος ήταν πως το σταμάτημα της λειτουργίας του εργοστασίου είχε δημιουργήσει ελλείψεις στην αγορά βιδών. Το υπουργείο εργασίας πρόσφερε δάνεια από κρατικοποιημένες τράπεζες. Η διεύθυνση της επιχείρησης αποτελείται από οκτώ άτομα και υπεύθυνη είναι η επιτροπή εργατών (εργατικό συμβούλιο). Οι αρχικές δυσκολίες ξεπεράστηκαν μέσα σε λίγους μήνες. Ένας εργάτης στις μηχανές:

«Σήμερα δουλεύουμε για μας τους ίδιους. Ο καθένας αναπτύσσει τις πρωτοβουλίες του χωρίς γραφειοκράτες. Μαζί με τους τεχνικούς συζητάμε για τη βελτίωση και την αύξηση της παραγωγής. Για μισθούς και συνθήκες εργασίας αποφασίζουμε εμείς οι ίδιοι στη γενική συνέλευση.»

Το υπουργείο εργασίας ασχολήθηκε με το αν θα έπρεπε να κρατικοποιηθεί η επιχείρηση. Οι συμμετέχοντες στην επιχείρηση δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν τι θα ήταν καλύτερο γι' αυτούς. «Κι αν κάποια μέρα μια κυβέρνηση φιλικά προσκείμενη προς τους επιχειρηματίες ανακηρύξει παράνομη την αυτοδιαχείρισή σας, τότε τι θα κάνετε;», τους ρώτησα. «Τότε θα αμυνθούμε.»

Τα ναυπηγεία Lisnave παραμένουν ιδιωτικά

«Γιατί τα ριζοσπαστικά επαναστατικά συμβούλια της Πορτογαλίας δεν κρατικοποίησαν τη μεγαλύτερη ιδιωτική επιχείρηση, τα ναυπηγεία Lisnave, που απασχολούν 870 εργάτες και υπαλλήλους;», θέλαμε να μάθουμε. Η απάντηση του προέδρου του συμβουλίου εργαζομένων Carlos Gomes ήταν: «Γιατί είναι μια πολυεθνική εταιρεία. Το πενήντα τοις εκατό των μετοχών ανήκει σε Ολλανδούς και Σουηδούς».

Στα ναυπηγεία Lisnave δεν υπήρξαν συγκρούσεις εργατών μετά την επανάσταση. Οι μισθοί δεν είναι χαμηλότεροι από αυτούς των κρατικοποιημένων επιχειρήσεων. Το ωράριο εργασίας είναι το ίδιο όπως και σε κάθε άλλη επιχείρηση: σαρανταδύο ώρες την εβδομάδα. Κι εδώ έχουν ένα μήνα διακοπές το χρόνο και δέκατο τρίτο μισθό. Μετά την επανάσταση ψηφίστηκε σε μια συνέλευση εργαζομένων μια επιτροπή εργατών με ογδονταεπτά μέλη (ένα για κάθε δέκα εργαζομένους), καθώς και ένα δεκαπενταμελές συμβούλιο. Το συμβούλιο αυτό είχε δικαίωμα λόγου στην πρόσληψη και στην απόλυση εργατών καθώς και ενημέρωση σχετικά με τη διαδικασία παραγωγής και τη διαχείριση, συμπεριλαμβανομένων των συμβολαίων. Οι συνθήκες εργασίας είναι ανάλογες με τις συνθήκες στις κρατικοποιημένες επιχειρήσεις.

Σύμφωνα με μια απόφαση του Αυγούστου του 1974 επιτρέπεται σε κάθε επιχείρηση που απασχολεί πάνω από πενήντα εργαζομένους να εκλέγει ένα συμβούλιο, το οποίο έχει το δικαίωμα να ελέγχει τα παραγωγικά έργα και τις επενδύσεις, αλλά και να αξιολογεί και να επιβλέπει την παραγωγή. Ο πρόεδρος του συμβουλίου εργαζομένων Carlos Gomes όμως, δεν έχει εμπιστοσύνη στους νόμους μιας αστικής κοινωνίας. Το συμβούλιο εργαζομένων, λέει, μπορεί στην καλύτερη περίπτωση να προετοιμάσει τους εργάτες για μια νίκη της λαϊκής εξουσίας. Σε μια απόφαση της γενικής συνέλευσης, που μας έδωσε, διαβάζουμε:

«Ο έλεγχος της παραγωγής από τους εργάτες έχει αποφασιστική σημασία για την προετοιμασία και την πρακτική εφαρμογή της σοσιαλιστικής εθνικοποίησης της βιομηχανίας.»

---

[9] Η εφημερίδα *Frankfurter Rundschau* στις 19 Φεβρουαρίου 1977 δημοσίευσε συνέντευξη με τον Πορτογάλο γενικό διευθυντή τουρισμού de Freitas, με αφορμή την επίσκεψή του στην Ομοσπονδιακή Γερμανία. Στην ερώτηση αν υπάρχουν ακόμη αυτοδιαχειριζόμενα ξενοδοχεία απάντησε: «Έχουν μείνει πια μόνο δύο».

Στον κόκκινο Νότο

Η λέξη Alentejo σημαίνει πέρα από τον ποταμό Tejo (Τάγο). Alentejo είναι μια επαρχία νότια της Λισαβόνας, όπου οι κοινωνικές δομές μοιάζουν με τη γειτονική Ανδαλουσία: ένας μικρός αριθμός μεγαλογαιοκτημόνων και μια μεγάλη πλειοψηφία ακτημόνων εργατών γης. Εδώ ήταν που θα περίμενε κανείς μια αγροτική επανάσταση κι εδώ ήταν που ξέσπασε.

Η επαρχία Alentejo δεν ήταν καθόλου μα καθόλου κομμουνιστική, όπως δηλαδή προβλήθηκε στον υπόλοιπο κόσμο. Στο Vimieiro, έναν τόπο με τρεις χιλιάδες κατοίκους, στον οποίο δέκα ιδιωτικές καλλιέργειες πέρασαν στην αυτοδιαχείριση, στις εκλογές της 25ης Απριλίου 1975 οι κομμουνιστές πήραν 270 ψήφους, το κοντινό προς αυτούς Δημοκρατικό Λαϊκό Κόμμα (M.D.P.) πήρε 170 ψήφους, οι σοσιαλιστές αντίθετα πήραν 930 ψήφους και οι Φιλελεύθεροι Λαϊκοί Δημοκράτες 480 ψήφους. Οι χωρικοί και οι εργάτες γης που κατέλαβαν τα αγροκτήματα των μέχρι τότε ιδιοκτητών δεν ήταν στην πλειοψηφία τους κομμουνιστές. Το γεγονός ότι βλέπει κανείς τόσες πολλές αφίσες του κομμουνιστικού κόμματος αποδεικνύει μόνο την οικονομική δύναμη του κόμματος. Οι περισσότεροι ντόπιοι με τους οποίους μίλησα μου είπαν πως δεν ανήκουν σε κανένα κόμμα.

Η πρώτη κατάληψη πραγματοποιήθηκε στις 11 Φεβρουαρίου 1975 σε μια καλλιέργεια 785 εκταρίων, που φέρει έκτοτε το όνομα "Cooperativa Santana". Σε σύντομο χρονικό διάστημα προστέθηκαν άλλοι εννιά συνεταιρισμοί διαφορετικού μεγέθους – μεταξύ 700 και 1200 εκταρίων. Σε ένα κτίριο με καφενείο, μύλο και φούρνο μπορούσε κανείς να διαβάσει με τεράστια γράμματα "Ocupado pelas Coopera-tivas" (κατειλημμένο από τους συνεταιρισμούς). Τι ώθησε τους φιλήσυχους εργάτες γης και μικροκαλλιεργητές στην επανάσταση; Μήπως ήταν κάποιοι επαγγελματίες επαναστάτες αυτοί που τους παρακίνησαν; Για την απάντηση αρκεί ένα βλέμμα στο παρελθόν.

Οι ιδιοκτησιακές συνθήκες παρέμεναν αναλλοίωτες για αιώνες. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών η δικτατορία προστάτευε στοργικά τους ιδιοκτήτες, κάποιοι από τους οποίους είχαν γίνει "κροίσοι" με ατομικές ιδιοκτησίες πάνω από 17.000 εκτάρια γης. Στο ξέσπασμα της επανάστασης υπήρχαν 500 τσιφλικάδες που κατείχαν μεγαλύτερη έκταση από όση πεντακόσιες χιλιάδες εργάτες γης και μικροκαλλιεργητές. Τρεις χιλιάδες μεγαλοκτηματίες (5,4% του συνολικού πληθυσμού) κατείχαν περισσότερα από εκατό εκτάρια, αντίθετα οι απλοί αγρότες (90% του πληθυσμού της περιοχής) κατείχαν λιγότερο από ένα ο καθένας, τις περισσότερες φορές μόνο μισό εκτάριο. Ο "πάτρωνας" ερχότανε μόνο περιστασιακά στο κτήμα του, συνήθως για κυνήγι με την παρέα του. Τμήμα του κτήματός του παρέμενε ακαλλιέργητο.

Στη βόρεια Πορτογαλία το εβδομήντα τοις εκατό των απλών αγροτών κατέχουν τόσο λίγη γη, ώστε η παραγωγή της να καλύπτει οριακά τις ατομικές τους ανάγκες. Τριάντα τοις εκατό του πληθυσμού ασχολείται με την αγροτική παραγωγή, σε αντίθεση με το έξι ή και το τέσσερα τοις εκατό των βιομηχανικών χωρών. Παρόλο που η Πορτογαλία είναι μια αγροτική χώρα, η αγροτική παραγωγή της δεν φτάνει για να καλύψει τις ανάγκες του πληθυσμού της. Περίπου το ένα τρίτο των τροφίμων έρχεται από το εξωτερικό. Οι μέθοδοι παραγωγής στην αγροτική οικονομία είναι ξεπερασμένες. Οι μεγαλοϊδιοκτήτες στον Νότο έδειξαν ελάχιστο ενδιαφέρον για τον εκσυγχρονισμό της παραγωγής τους. Η αναδιανομή των γαιών είναι κάτι που έπρεπε να είχε συμβεί εδώ και καιρό.

Θα μπορούσε κανείς να περιμένει να είχε συμβεί η δομική αλλαγή πριν από την επανάσταση του Απριλίου του 1974, όμως οι πολιτικοί δεν το είχαν σκεφτεί καθόλου. Αντίθετα, οι ριζοσπάστες αξιωματικοί των επαναστατικών συμβουλίων έστειλαν "ενισχυτικές" ταξιαρχίες στον νότο για να κερδίσουν τους εργάτες γης στο πλευρό της επανάστασης. Όμως η κομμουνιστική καθοδήγηση ήταν περιττή. Οι απλοί αγρότες κι οι εργάτες γης κινητοποιήθηκαν από μόνοι τους.

Κάποιοι ηλικιωμένοι ίσως να θυμήθηκαν την παλιά αναρχοσυνδικαλιστική προπαγάνδα. Ούτε όμως και η ίδρυση των colectividades των ισπανών χωρικών και προλετάριων αγροτών κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου θα πρέπει να τους ήταν παντελώς άγνωστη. Με άλλα λόγια: έγινε ένα βήμα προς την αυτοβοήθεια.

Ο Jose Bento, εργάτης γης, πενηνταενός ετών, αναλφάβητος, δεν ήξερε τίποτε από σοσιαλιστές ή κομμουνιστές θεωρητικούς, είχε όμως κοινό νου και δεν φοβόταν να πάρει πρωτοβουλίες. Δούλευε

μεροκάματο σε κάποιον μεγαλοϊδιοκτήτη. Υπήρξαν κάποιες συγκρούσεις με τον “πάτρωνα”. Σε μια συνέλευση στις 18 Φεβρουαρίου 1975, ο Bento πρότεινε την κατάληψη του κτήματος και την ίδρυση ενός συνεταιρισμού. Η πρότασή του έγινε δεκτή. Συμμετείχαν δεκαοκτώ οικογένειες και τριανταοκτώ ενήλικες. Εκλέξανε μια διαχειριστική επιτροπή πέντε ανθρώπων. Το κτήμα κάλυπτε 705 εκτάρια. Μέσα στο κτήμα υπήρχαν τριάντα αγελάδες, διακόσια πενήντα πρόβατα και εικοσιπέντε γουρούνια. Οι συνεταιριστές δεν σπάσαν το κεφάλι τους για να μαντέψουν ποιες θα είναι οι αντιδράσεις του ιδιοκτήτη που ζούσε στην πόλη. Δεν ήταν πάντως γνωστό αν θα έκανε μήνυση. Η κρατική εξουσία δεν παρενέβη. Η διεύθυνση γεωργίας έδωσε ένα δάνειο τριακοσίων χιλιάδων εσκούδος. Αποφασίστηκε να αυξήσουν τους μισθούς των αντρών από εκατόν πενήντα σε εκατόν ογδόντα εσκούδος και των γυναικών από εβδομήντα σε εκατόν τριάντα εσκούδος. Ο συνεταιρισμός παραγωγής ανέλαβε να καλύψει και τις εισφορές για τις συντάξεις. Η ηλικία συνταξιοδότησης ξεκινά στα εξηνταπέντε χρόνια.

Η μετάβαση από την ιδιωτική στη συλλογική οικονομία πραγματοποιήθηκε χωρίς μεγάλες δυσκολίες. Οι συνεταιριστές αποφάσισαν να οργώσουν τον ακαλλιέργητο αγρό, που για πολλά χρόνια ήταν παραμελημένος από τον ιδιοκτήτη. Λίγους μήνες αργότερα η διεύθυνση γεωργίας αναγνώρισε επίσημα την κολλεκτιβοποίηση. Ο κόσμος υπέθεσε ότι το κράτος ανέλαβε και την οικονομική αποζημίωση του ιδιοκτήτη. Ο συνεταιρισμός επιτρέπεται να καλλιεργεί και να χρησιμοποιεί τη γη, δεν μπορεί όμως να την πουλήσει.

Casebres

Αντιμέτωποι με το φόβο ενός αβέβαιου μέλλοντος κάποιοι μεγαλοϊδιοκτήτες στην Casebres της περιοχής Alcasar do Sal αποφάσισαν να σταματήσουν την καλλιέργεια των χωραφιών τους. Οι εξηνταεπτά άντρες και πενηντατέσσερις γυναίκες που έτσι έμειναν άνεργοι κατέλαβαν το κτίριο της διοίκησης, ίδρυσαν μια κοινότητα παραγωγής κι άρχισαν να καλλιεργούν τα χωράφια – κάποια απ’ αυτά δεν είχαν καλλιεργηθεί ποτέ.

Ο συνεταιρισμός είχε πάνω από 4300 εκτάρια γης. Η λύση των νομικών προβλημάτων που προέκυψαν εναποτέθηκε στη διεύθυνση γεωργίας. Οι συνεταιριστές εκλέξανε τρεις εξαμελείς επιτροπές: μία για την παραγωγή, μία για το εμπόριο και μία για τη διαχείριση και τα λογιστικά. Κάποιοι ακτήμονες καλλιεργητές χωραφιών προστέθηκαν στο συνεταιρισμό και πρόσφεραν τα μηχανήματά τους. Παράγονταν ρύζι, καλαμπόκι, ντομάτες και πιπεριές. Έγινε συγκομιδή ελιάς και φελλού από φλούδα βελανιδιάς. Το υπουργείο γεωργίας ενέκρινε ένα δάνειο με ευνοϊκούς όρους και αποπληρωμή σε δέκα χρόνια. Τα σημαντικά θέματα του συνεταιρισμού εξετάζονται στη γενική συνέλευση και ρυθμίζονται σύμφωνα με τις αποφάσεις της συνέλευσης. Ο εβδομαδιαίος μισθός αποφασίστηκε να είναι οκτακόσια εσκούδος για τους άντρες και πεντακόσια για τις γυναίκες. Στην ερώτησή μας για ποιο λόγο να παίρνουν οι γυναίκες χαμηλότερο μισθό από τους άντρες δεν πήραμε ξεκάθαρη απάντηση. Η παράδοση δεν σπάει εύκολα. Βέβαια ο μισθός των γυναικών θα πλησιάζει των αντρών ολοένα και περισσότερο. Μεταξύ των κατοίκων υπήρχανε σοσιαλιστές, κομμουνιστές διαφόρων τάσεων και αναρχικοί. Όταν ρωτήσαμε έναν συνεταιριστή σχετικά με τα θέματα κομματικής πολιτικής η απάντησή του ήταν: «η εργασία ενώνει τους ανθρώπους, η πολιτική τους χωρίζει».

Η πρωτοβουλία των γυναικών

Η ιστορία της δημιουργίας του *Συνεταιρισμού της Πρωτομαγιάς* στην Gambia της επαρχίας Setubal είναι μοναδική. Η πρωτοβουλία ξεκίνησε από γυναίκες εργάτριες, που απασχολούνταν στο αγρόκτημα επτακοσίων εκταρίων του μηχανικού Jose Paula Borba. Ο ιδιοκτήτης ήτανε μόνιμος κάτοικος της πρωτεύουσας. Μετά από ατελέσφορες διαπραγματεύσεις για τους μισθούς απέλυσε όλους τους εργάτες. Αυτοί όμως δεν ήθελαν να μείνουν χωρίς δουλειά και να είναι άνεργοι. Στις 14 Ιουλίου 1975 εικοσιοκτώ γυναίκες και είκοσι άντρες, με τις γυναίκες μπροστά, κατέλαβαν το κτήμα και ιδρύσανε έναν συνεταιρισμό παραγωγής.

Στην αρχή τα πράγματα ήτανε δύσκολα. Η αίτηση για την εγγύηση ενός δανείου απορρίφθηκε από τη διεύθυνση γεωργίας. Υπήρξε έλλειψη κεφαλαίων που ήταν απαραίτητα, κυρίως για την πληρωμή των μισθών. Όμως οι ταξικοί σύντροφοι από τη γύρω περιοχή έδειξαν στην πράξη την αλληλεγγύη τους. Κάθε

Σαββατοκύριακο δεκάδες άνθρωποι από τις πόλεις έρχονταν να βοηθήσουν στο μάζεμα της σοδειάς. Με δυσκολίες και στερήσεις τα καταφέρανε τελικά. Όταν επισκεφτήκαμε την περιοχή αυτή τον Νοέμβριο του 1975 επικρατούσε ένα κλίμα αισιοδοξίας μεταξύ των συνεταιριστών. Το φάντασμα της ανεργίας είχε εξοριστεί. Όλοι κοιτούσαν με βεβαιότητα το μέλλον. Οι γυναίκες του συνεταιρισμού ήταν περήφανες για το έργο τους.

Συνεταιρισμός χωρίς απαλλοτρίωση

Ο συνεταιρισμός χωρικών στην Argea της επαρχίας Torre Vedras γεννήθηκε απ' το πνεύμα αλληλοβοήθειας του Κροπότκιν. Δυο Πορτογάλοι που επέστρεψαν από τη Γαλλία τον Οκτώβριο του 1974 έπιασαν δουλειά στο χωριό στο μάζεμα της ελιάς. Ισπανοί εξόριστοι στη Γαλλία τους είχαν μιλήσει για τις κολλεκτίβες κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Στην επαναστατική Πορτογαλία το κλίμα ήταν ευνοϊκό για συνεργατισμό. Οι δύο εργάτες κατάφεραν να βρουν υποστηρικτές για τη δημιουργία ενός συνεταιρισμού. Ένας χωρικός πρόσφερε ένα εκτάριο γης. Μια φιλάνθρωπος κυρία από την περιοχή τους πρόσφερε περισσότερα εκτάρια, με την προϋπόθεση να πληρώνουν τους φόρους.

Ξεκινήσανε τον Ιανουάριο του 1975 με 200 εκτάρια γης, 3000 ρίζες αμπελιών, 2000 ρίζες ελιές και εκτεταμένες καλλιέργειες ντομάτας. Ο συνεταιρισμός πήρε ένα δάνειο τριακοσίων χιλιάδων εσκούδος από τη διεύθυνση γεωργίας και ένα άλλο δάνειο οκτακοσίων χιλιάδων εσκούδος με ευνοϊκούς όρους από μια κρατικοποιημένη τράπεζα. Κατά το «ο καθένας σύμφωνα με τις ανάγκες του» εισήγαγαν έναν «οικογενειακό» μισθό. Στο τέλος της σοδειάς τα έσοδα μοιράζονταν ισοδύναμα σε όλους. Δύο εργάτες γης, οι οποίοι απασχολούνταν σε χωράφια που ο ιδιοκτήτης τους είχε παραχωρήσει στο συνεταιρισμό, κλήθηκαν να αποφασίσουν μέσα σε έναν χρόνο αν θέλουν να προσχωρήσουν και αυτοί στο συνεταιρισμό. Αποφασίστηκε η ίδρυση ενός εμπορικού καταστήματος. Αυτή η οικονομική κοινότητα μου θύμισε τα *μόσαβ σιτούφι*, μια παραλλαγή των ισραηλινών κιμπούτς.

Από την επανάσταση στη μετάβαση

Μέσα σε δύο χρόνια το κέντρο βάρους της πορτογαλικής επανάστασης μετατοπίστηκε από τις λέσχες αξιωματικών και τις πολυθρόνες των υπουργών στα εργοστάσια και στα χωράφια. Το γεγονός ότι η επανάσταση κόστισε πολύ λίγο αίμα οφειλόταν στο ότι ο στρατός ήταν στο πλευρό των επαναστατών. Οι ίδιοι οι στρατηγοί είχαν ξεκινήσει την επανάσταση. Όπως συμβαίνει σε κάθε επανάσταση έτσι κι εδώ υπήρχαν δύο τάσεις: η ριζοσπαστική και η μετριοπαθής. Μετά την καταστολή της εξέγερσης των καταδρομέων στις 25 Νοεμβρίου 1975 η επαναστατική ορμή είχε εκπνεύσει. Η περίοδος των επαναστατικών μαχών στους δρόμους είχε παρέλθει. Οι πολιτικές δραστηριότητες επικεντρώθηκαν στην προετοιμασία των κοινοβουλευτικών και προεδρικών εκλογών. Οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν ήρεμα, οι μετριοπαθείς δυνάμεις πήραν την πλειοψηφία στο κοινοβούλιο και ο νέος πρόεδρος ήταν ένας άνθρωπος του κέντρου. Είχε φτάσει η ώρα να γίνει ένας απολογισμός και να αποτιμηθεί τι είχε φέρει η επανάσταση.

Στα θετικά προσμετρώνται πάνω απ' όλα η κατάργηση της δικτατορίας και η εδραίωση της πολιτικής δημοκρατίας μετά από πάρα πολύ καιρό. Δεν ήταν όμως μόνο αυτό. Ήταν επίσης και το ξεκίνημα της οικονομικής δημοκρατίας με στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη. Αναρίθμητες ιδιωτικές επιχειρήσεις μετατράπηκαν σε συνεταιρισμούς. Μετά την ίδρυση εκατοντάδων αυτόνομων παραγωγικών και εμπορικών συνεταιρισμών, στις 29 Ιουλίου 1975 ανακοινώθηκε ο νόμος για την αγροτική μεταρρύθμιση, σύμφωνα με τον οποίο επιτρεπόταν η απαλλοτρίωση όλων των αγροτικών καλλιεργειών με έκταση μεγαλύτερη των επτακοσίων εκταρίων. Αργότερα το ανώτατο όριο ατομικής αγροτικής ιδιοκτησίας καθορίστηκε στα πενήντα εκτάρια. Στην περιοχή Beja της επαρχίας Alentejo το εξήντα τοις εκατό της ιδιωτικής καλλιέργειας γης πέρασε στη διοίκηση συνεταιρισμών. Στην επαρχία Evora μιλούσαν για 250.000 εκτάρια απαλλοτριωμένων αγρών.

Η ίδρυση αυτοδιαχειριζόμενων συνεταιρισμών επεκτάθηκε στην εθνική οικονομία και τη βιομηχανία. Ακόμη και σε περιπτώσεις που για διάφορους λόγους δεν ήταν δυνατό να δημιουργηθούν αυτόνομες συλλογικές επιχειρήσεις, υπήρξε αξιοσημείωτη κοινωνική πρόοδος. Σε όλες σχεδόν τις επιχειρήσεις οι εργάτες παλέψανε για το δικαίωμα συμμετοχής στις αποφάσεις πρόσληψης και απόλυσης εργατικού δυναμικού, για

την εβδομάδα 42 εργάσιμων ωρών, για διακοπές ενός μήνα κάθε χρόνο και για τον δέκατο τρίτο μισθό. Σε επιχειρήσεις που απασχολούν πάνω από πενήντα εργάτες και εργαζομένους το εκλεγμένο συμβούλιο εργαζομένων είναι αναγνωρισμένο νομικά.

Με αυτές τις κατακτήσεις η Πορτογαλία πήρε το δρόμο για μια οικονομική δημοκρατία. Οι επαναστατικές δυνάμεις φαίνονταν εξαντλημένες. Όλα τα σημάδια έδειχναν πως η χώρα περνούσε πλέον σε μια μεταβατική περίοδο, όπως είχε συμβεί και στο Μεξικό πενήντα χρόνια πριν. Τώρα είναι σημαντική η υπεράσπιση και η εδραίωση των κατακτήσεων, η απόκρουση των αντεπαναστατικών τάσεων και η επέκταση των επαναστατικών επιτευγμάτων.

Ξανά

Η ταξική πάλη (...) είναι ένας αγώνας για πράγματα ανεπεξέργαστα και υλικά, χωρίς τα οποία είναι αδύνατον να υπάρξουν πράγματα εκλεπτυσμένα και πνευματικά. Τα τελευταία, παρ' όλα αυτά, κάνουν αισθητή την παρουσία τους στην ταξική πάλη με μια μορφή διαφορετική από τη λεία που πέφτει στα χέρια του νικητή. Εκδηλώνονται σ' αυτή την πάλη σαν θάρρος, χιούμορ, επιτηδειότητα και σταθερότητα. Επενεργούν αναδρομικά και θέτουν συνεχώς σε αμφισβήτηση κάθε νίκη που έχουν πετύχει οι κυρίαρχοι, στο παρελθόν ή στο παρόν.

Βάλτερ Μπένγιαμιν, *Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας*

Στα τέλη της δεκαετίας του '90, σ' έναν τοίχο στο Bairro Alto (την Υψηλή Συνοικία) της Λισαβόνας ήταν γραμμένο: Η ΕΥΤΥΧΙΑ ΘΑ ΕΙΝΑΙ Η ΕΚΔΙΚΗΣΗ ΜΑΣ.

Η ευτυχία: έννοια παρατημένη πια, "μεγαλοστομία" πνιγμένη στα στεκούμενα νερά της επιβίωσης, της ασφάλειας, της ιδιωτείας. Υπόσχεση της ακινησίας, σαν καρφιτσωμένη ψυχή στο εντομολόγιο της ιστορίας των νικημένων.

Οι νικητές υπήρξαν πρόσωπα αισχρά και βασιλέψανε χωλοί στο θρόνο του τρελού αίματος.

Τόσοι αγώνες, τόσες αποτυχίες κι ήττες. Σωριασμένα ερείπια, κι *οι λυπημένοι* να επιμένουν, γιατί γνωρίζουν πως κι οι νεκροί ακόμα δεν είναι ασφαλείς απ' τον εχθρό. Ξανά και ξανά· μ' αξιοπρέπεια και άλλες ξεχασμένες λέξεις.

Εκεί να κοιτάς, έλεγε ο τοίχος. Η ελευθερία υπήρξε πάντα νικημένη, όμως *υπήρξε* στις στιγμές των νικημένων.

Η ευτυχία είναι το αντίθετο των φόβων. Και θα 'ναι η εκδίκησή μας.

hotel@disobey.net

http://www.disobey.net/hotel_des_etrangers